

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ЖУРНАЛІСТИКИ

**ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ БІЖЕНЦІВ В УКРАЇНСЬКИХ ОНЛАЙН-МЕДІА:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
(НА ПРИКЛАДІ «СЛОВО І ДІЛО» ТА «BBC NEWS УКРАЇНА»)**

Кваліфікаційна робота
студентки 4 курсу, групи ЛЖЗ-41,
першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти,
спеціальності 061 «Журналістика»
Покатилової Олени Едуардівни

Керівник:
Нечаєва Наталя Володимирівна,
кандидат філологічних наук,
доцент

Харків – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Теоретико-правові засади поняття «біженець».....	5
1.1. Історія формування поняття «біженець».....	5
1.2. Визначення поняття «біженець» в українському та міжнародному п р а в о в о м у полі.....	10
Розділ 2. Висвітлення теми біженців в медіа: теоретичний аспект.....	16
2.1. Висвітлення проблеми біженців в сучасній гуманітарній науці: до та після 24 лютого 2022 року.....	16
2.2. Особливості розкриття теми біженців у ЗМІ: етичний та практичний аспекти.....	20
Розділ 3. Тематика інформаційних повідомлень про українських біженців «BBC News Україна» та «Слово і діло»: порівняльний аспект.....	35
3.1. Особливості висвітлення теми біженців у «BBC News Україна».....	36
3.2. Змістові характеристики повідомлень «Слово і діло» на тему біженців....	48
ВИСНОВКИ.....	63
Список використаних джерел.....	67

ВСТУП

З початком війни 24 лютого 2022 року в українському медіапросторі з'явилася ще одна тема — українські біженці за кордоном. Вона стала відносно новою для українських журналістів, адже до зими минулого року вони писали про біженців як про мігрантів, які шукають притулку в Україні або як про міжнародну проблему, з якою стикаються в різних країнах: США, Італії, Польщі, Франції, Великобританії. Тому тема для українського читача була знайомою, але далекою, навіть стереотипізованою, адже переважна більшість мігрантів є африканцями, арабами, латиноамериканцями. В нашій уяві біженцями є люди з малорозвинених або знищених війною країн, уявити війну посеред Європи читач не міг. Але напад РФ відбувся, українські біженці стали новим політичним, соціальним і медійним явищем, яке потребує відповідного висвітлення, що робить нашу кваліфікаційну роботу **актуальною**.

Метою нашої кваліфікаційної роботи є особливості висвітлення теми українських біженців у медіа у порівнянні європейського й вітчизняного медіа ресурсів «BBC News Україна» та «Слово і Діло».

Об'єктом нашої роботи є інформаційні повідомлення на сайтах «BBC News Україна» та «Слово і Діло», визначені за тематикою «біженці».

Предметом нашої кваліфікаційної роботи є особливості висвітлення теми українських біженців з точки зору європейського та вітчизняного ЗМІ, порівняння уявлення про наших біженців у Європі, яке вони формують у вітчизняної аудиторії.

У своїй роботі ми спираємося на міжнародні та українські правові документи, в яких сформульоване поняття «біженець», надаються пояснення щодо історичних обставин прийняття міжнародним товариством документів, які захищають мігрантів, пояснюються підстави, за якими людину можуть визнати біженцем; праці вітчизняних і закордонних дослідників та медійних експертів, які вивчали правові засади визначення поняття «біженець» в залежності від країни та обставин, в яких вони стикаються з проблемами міграції; соціологічні, юридичні та журналістські тлумачення особливостей висвітлення теми

біженців у засобах масової інформації, їх об'єктивності, стереотипності та інших ознаках.

Усі ці теоретичні знання дозволяють нам сформулювати **завдання**, які ми ставимо у цій роботі:

- 1) вивчити юридичний аспект поняття біженець;
- 2) з'ясувати, як воєнні обставини впливали на європейське та світове розуміння підстав для надання статусу біженця;
- 3) вивчити, як українське законодавство тлумачить поняття «біженець»;
- 4) дослідити, як тема біженців розкривається в різних гуманітарних науках;
- 5) з'ясувати, які проблеми висвітлення теми біженців існують в сучасних медіа;
- 6) розкрити, як тема біженців висвітлюється на сайтах «BBC News Україна» та «Слово і Діло»;
- 7) проаналізувати, які тематичні блоки формують уявлення читачів про українських біженців, їх проблеми, характерні риси на кожному сайті;
- 8) порівняти журналістські підходи у висвітленні теми біженства та у формуванні медійного портрету українського біженця, реакції на гуманітарну кризу вітчизняного та зарубіжних урядів.

Під час написання кваліфікаційної роботи ми використовували метод контент-аналізу, порівняльний метод.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОНЯТТЯ «БІЖЕНЕЦЬ»

1.1. Історія формування поняття «біженець»

Переміщення людей зі своїх звичних місць проживання в пошуках кращої долі або з метою збереження власного життя чи добробуту родини традиційно називали переселенням, міграцією. Історія знає чимало прикладів і біблійних, і з новішої історії, коли мешканці окремих територій чи навіть цілі народності переїжджали в інші, близькі і далекі, частини світу. Причин для цього було чимало: погодні катаклізми, голод, війна, переслідування за вірування чи неспроможність відстояти свої території. Сторіччями такі переселенці стикалися з необхідністю заново налагоджувати життя, побут, вчити чужі мови, прилаштовуватися під чужу культуру, закони.

А. Л. Свящук у посібнику «Проблеми прав біженців та виклики сучасності» [23] надає історичну еволюцію зародження явища біженства та його трансформацію й розуміння суспільством під впливом різних чинників з часів сивої давнини: «Не менш давнім був вихід євреїв з Єгипту (приблизно XIII ст. до н. е.). На початку II ст. н.е. навала кочівників-гунів змусила декілька сотень тисяч готів шукати притулку на території Римської імперії, а перший хрестовий похід (1096–1099 рр.) призвів до масового переселення мусульман зі «святих місць». Тривалі й масштабні війни в епоху Середньовіччя і Нового часу (наприклад, Тридцятирічна війна) породжували не менш масштабну вимушену міграцію. Революційні події 1820–1840-х років в Європі також спровокували значні потоки біженців. У XIX ст. Російська імперія прийняла величезну кількість біженців з земель, підвладних Османській імперії. Однак вся попередня історія меркне у порівнянні з XX ст., коли вимушена міграція охопила майже всю Європу і країни третього світу, наблизивши цю проблему до пікової точки. Цьому сприяли Перша та Друга світові війни, революції і громадянські війни в різних країнах Європи і світу» [23:60]. Стало очевидним, що велика кількість людей, зігнана зі звичних міст життя, позбавлена елементарних засобів до існування, гноблена у своїй й часто чужій країні потребує захисту, який здатна забезпечити спільними зусиллями міжнародна

громадськість. Але організація допомоги потребувала законодавчих напрацювань.

«Перший крок на шляху до міжнародно правової регламентації поняття «біженець» та визначення їхнього статусу, — пише Свящук, — було зроблено в 1920-х рр. Лігою Націй. У 1921 р. перший Верховний комісар у справах біженців Фриттьйоф Нансен реалізував ідею щодо розроблення міжнародно визнаних проїзних документів для біженців, що пізніше отримали назву «паспорт Нансена». Також було здійснено спробу офіційно визначити правовий статус біженців, організувати їх репатріацію чи розселення» [23:60].

З того часу почали формувати систему міжнародно-правового забезпечення прав і статусу біженця, на основі яких держави, що долучались до міжнародних правових договорів, могли б чітко провадити й регламентувати роботу з пошукачами притулку на їхніх територіях.

Провідну роль у впровадженні правових основ явища біженства відіграє Організація Об'єднаних Націй. Фактично вона є повоєнною наступницею Ліги Націй, якій належали перші кроки в цьому напрямку. У 1951 році Генеральна Асамблея ООН за окремою резолюцією від 3 грудня 1949 створила Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців. У 1951 році з'являється Конвенція про статус біженців — міжнародний документ, який визначав та закріплював правовий статус біженців, прийнятий 28 липня 1951 року на Конференції уповноважених представників з питань правового статусу біженців та апатридів, скликаний у Женеві.

Цей документ став результатом тривалої роботи з формування уявлення про біженство, його природу, політичні та економічні наслідки. У статті 1 Конвенції 1951 року можна побачити, яку еволюцію пережило правознавство в цьому напрямку: «У цій Конвенції термін «біженець» означає особу, яка: 1) вважалася біженцем згідно з угодами від 12 травня 1926 р. і 30 червня 1928 р. або згідно з конвенціями від 28 жовтня 1933 р. і 10 лютого 1938 р., Протоколом від 14 вересня 1939 р. або згідно зі Статутом Міжнародної організації у справах біженців» [11].

Історія розвитку правового статусу біженців доводить, що він сформувався й розширювався внаслідок численних політичних обставин, якими відзначалося 20 сторіччя. Так, запровадження «паспорту Нансена» — першого документа, який допомагав особам без громадянства отримати гідне ставлення, сталося після Жовтневого перевороту 1917 року. Тоді з колишньої Російської імперії виїхало чимало людей, які втратили своє громадянство, відтак юридично не мали жодного міжнародного статусу й, відповідно, були позбавлені багатьох базових людських прав. «Уже в березні 1922 р. на засіданні Ради Ліги Націй було схвалено проект спеціального паспорта для російських біженців. У результаті, 5 липня 1922 року була проведена конференція під егідою Ліги Націй, на якій було прийнято угоду, яка набувала юридично обов'язкової сили після її підписання» [25:53]. Паспорт Нансена став першим документом, з яким біженці могли офіційно жити в країнах, які їх приймали. У 1924 році розширення дії «нансенівського паспорта» стало невідкладною реакцією на тривалий геноцид вірменського народу на території Османської імперії. Тому Угода про видачу посвідчень вірменським біженцям від 1924 року стала наступним кроком формування правового статусу біженця в світовій практиці. Її положення й положення про російських біженців були уточнені на Женевській конференції 1926 року, а 30 червня 1928 року було підписано нову Угоду, якою база поширення «на інші категорії біженців деяких заходів, прийнятих на користь росіян і вірменських біженців, стосувалася турецьких, ассирійських, ассирохалдейських і таких, що асимілюють, біженців» [13:70]. Ця ж Угода 1928 року визначила функції представників Верховного комісара у справах біженців при Лізі Націй, завдяки чому почала формуватися система не лише правової, а й практичної допомоги особам, які були вимушені покинути свою батьківщину. Раніше окрім паспорта Нансена люди отримували іншу допомогу лише з доброї волі приймаючого уряду, необов'язковість опікуватися проблемами чужинців, звичайно, породжувала байдужість до їх проблем, вибірковість допомоги, витіснення їх на інші території.

Важливим кроком у покращенні ставлення до біженців стала Конвенція про міжнародний статус біженців від 23 жовтня 1933 року. В ній уперше

проголошувався принцип non-refoulement – відмова від примусового повернення біженця туди, де йому загрожує небезпека.

4 липня 1936 року Ліга Націй прийняла Тимчасову угоду про статус біженців, що прибувають з Німеччини. Поява цього документа, як і появи попередніх, була пов'язана з конфліктом — волевиявленням мешканців Території Саарського басейну, що перебував згідно Версальського договору 1919 року під управлінням Урядової комісії Ліги Націй з 1920 по 1935 рік. Історичний плебісцит встановив, що саарські німці захотіли доєднатися до гітлерівської Німеччини. Подана до Ліги Націй скарга з боку противників цього возз'єднання була проігнорована міжнародною організацією. Тисячі саарців покидали країну, переїжджаючи до Чехії, Австрії, Франції. Вони стали новою хвилею політичних втікачів, статус яких закріплювався додатковими міжнародними правовими угодами. Зокрема, в Конвенції від 10 лютого 1938 року і Протоколі до неї від 14 вересня 1938 року. «Під дію цих документів підпадали: особи, що мають або мали німецьке громадянство і не мають іншого громадянства, стосовно яких доведено, що вони не користуються юридично чи фактично, захистом уряду Німеччини; особи без громадянства, на яких не поширюються попередні конвенції або угоди, котрі залишили територію Німеччини після поселення на ній і стосовно яких доведено, що вони не користуються, юридично чи фактично, захистом уряду Німеччини» [23:61].

Фактично, перед початком Другої Світової війни було оформлене загальне уявлення про людей, які потребують міжнародного правового захисту через втрату своєї домівки, а також роль міжнародної спільноти у створенні юридичних механізмів, які надавали та забезпечували права на людську гідність для осіб, які втратили зв'язок з країною громадянства через політико-історичні обставини.

Кухтик та Деркаченко висловлюються доволі скептично щодо правової спроможності європейських країн гідно долати гуманітарні виклики, спричинені необачною політичною взаємодією й небажанням брати на себе відповідальність за наслідки. Вони пишуть: «Підводячи підсумок діяльності Ліги Націй в галузі надання допомоги в період з 1921 р. по 1939 р., слід

підкреслити, що вона виявилася не в змозі виконати усі проголошені цілі і завдання. Можливості Ліги Націй по наданню різних видів допомоги були обмежені. Крім того, усі документи, розроблені організацією для вирішення проблем біженців, мали принципові недоліки:

- угоди носили рекомендаційний характер і не мали обов'язкової юридичної сили;
- не застосовувалися всюди і послідовно;
- конвенції були ратифіковані лише декількома державами, що висловили у більшості своїй обмовки (якщо Угода від 1922 р. набула чинності відносно 33 держав, то Конвенцію про міжнародний статус біженців 1933р. ратифікували 8 держав, а Конвенцію про статус біженців з Німеччини 1938 р. — тільки 2 держави)» [16:78].

Сучасний підхід до розуміння статусу біженців й правових механізмів, які гідно захищали їх базові гуманітарні права, почав складатися після Другої світової війни зі створенням Організації Об'єднаних Націй у 1945 році. Дискредитація Ліги Націй як міжнародного арбітра вимагало, проте, створення нового інструмента координації міжнародних зусиль перед новими політичними, економічними, культурними тощо викликами. Як показала історія, навіть спустошливі війни та практики геноциду за релігійними чи етнічними ознаками не зупиняли руйнівні політичні процеси. Кількість біженців, а також причини, через які люди вимушені були полишити власні домівки й побігти якнайдалі, щоб врятувати себе, в другій половині 20 сторіччя й на початку 21 сторіччя лише значно зростала. Існуючі документи, які мали вибіркового та необов'язкового для виконання характер. Вони не могли врахувати всі обставини, які формували явище біженства, й достатньо поверхово прописували обов'язки країн, які приймали біженців, щодо гідного забезпечення їхніх базових гуманітарних потреб, інтеграції, сприяння поверненню знедоленим почуття гідності й впевненості в майбутньому.

На сучасному етапі основними документами, що визначають поняття «біженець» та регулюють правове визнання людини біженцем з наданням їй правової та гуманітарної допомоги, є Конвенція про статус біженців 1951 року

та Протокол щодо статусу біженців 1967 року. Обидва документи покликані визначити правове розуміння поняття «біженець», сформоване до 1951 року, зняти певні географічні та часові обмеження застосування міжнародних правових норм щодо таких людей. Проте вони змістовно мають достатньо обмежене витлумачення причин, через які людина може набути статусу біженця. Це дуже зручно для багатьох держав, які визнають названі документи і які стикаються з проблемою припливу біженців на свої території, адже вужчі рамки визнання права людини назватися біженцем допомагають урядам уникнути необхідності надавати допомогу, особливо правову та економічну. Тому зараз є актуальним питання перегляду параметрів визнання людини біженцем, уточнення витлумачення поняття «біженець», внесення нових суспільно-політичних обставин у базові документи щодо статусу біженця.

1.2. Визначення поняття «біженець» в українському та міжнародному правовому полі

В «Українській дипломатичній енциклопедії» біженцями визначають осіб, які «залишили країну свого постійного проживання (як правило, країну громадянства) внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань, та не можуть або не бажають користуватися захистом цієї країни через такі побоювання» [26:110]. Наявні міжнародні договори і конвенції гарантують таким особам право не повертатися додому, в країну громадянства, де «життю чи свободі загрожує небезпека через расову приналежність, віросповідання (релігію), національність, громадянство (підданство), належність до певної соціальної групи чи політичних переконань, або де вони можуть зазнати катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання...» [26:110].

Фактично енциклопедична стаття повторює визначення, прописане в Конвенції про статус біженців від 1951 року. У цьому документі, окрім випадків правових визначень, зафіксованих Угодами 20-х та 30-х років, біженцем

називають особу, яка «внаслідок подій, які відбулися до 1 січня 1951 р., і через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань» [11]. У 1959 році у Стразбурзі була навіть підписана Європейська Угода про відміну віз для біженців. І це стало важким документом на захист біженців, адже до того часу будь-який біженець мав обов'язково оформляти візу для перебування в приймаючій країні, що породжувало корупційні та бюрократичні ризики висилки людини за межі країни попри навіть заборону робити це згідно Конвенції. Ліга Націй свого часу навіть пролобіювала ініціативу, коли біженець у визначені терміни повинен був оплачувати візу, аби продовжувати термін притулку в приймаючій державі.

Протокол щодо статусу біженців від 1967 року приймає ті основні характеристики біженця, які були закладені в Конвенції 1951 року, лише з уточненням часових меж застосування правових норм останньої. «Наступні роки показали, що рух біженців не був феноменом, який обмежувався Другою світовою війною і її наслідками в Європі. Нові групи біженців з'явилися в основному в Африці, в п'ятдесятих-шістдесятих роках ХХ сторіччя. Тому назріла необхідність зробити Конвенцію доступною для застосування новими біженцями. Для цієї мети тимчасове обмеження 1951 роком було зняте Протоколом, що стосується статусу біженців 1967 року, надавши, тим самим, Конвенції стійкий і воістину універсальний характер» [16:81–82].

Парадоксально, але в жодному європейському документі не відображений той факт, що уже починаючи з 1935 року біженцями люди частіше стають під тиском військово-політичних обставин, ніж тих, що прописані в базових правочинах. Єдиний документ, у якому поняття «біженець» пов'язане з воєнними обставинами, є Конвенція про захист населення під час війни (або

Женевська конвенція) 1949 року. У статті 44 сказано: «Застосовуючи заходи контролю, зазначені в цій Конвенції, держава, яка затримує, не повинна вороже поводитися з біженцями, які фактично не перебувають під захистом жодного уряду, лише на підставі їхньої юридичної належності до держави-супротивниці» [13]. Тобто біженцями тут називають лише осіб, які є громадянами ворожої сторони відносно тієї країни, куди вони втекли від жахів війни. Решту шукачів допомоги цей документ називає «особи, що перебувають під захистом» й визначає правові особливості отримання ними дозволу, а не гарантії, на виїзд у безпечнішу країну.

Недосконалість визначення параметрів статусу біженця пов'язані з тим, що основні документи, які його регулюють, створені країнами та організаціями, які приймають біженців. Логічно припустити, що вони навмисно формулюють такі обставини, які захищають їх від тиску зовнішніх обставин, можливо, навіть спричинених їхньою міжнародною політикою. Саме цим можна пояснити, що в інших регіонах, таких як Африка, Латинська Америка, місцеві організації ініціюють появу власних правових норм, які значно розширюють юридичну базу причин для отримання статусу біженця.

25 травня 1963 року в столиці Ефіопії Аддис-Абебі було підписано угоду про створення Організації Африканської Єдності (2002 року реорганізована в Африканський союз), яка мала на меті об'єднати країни Африканського континенту з метою посилення міждержавної координації із захисту суверенітету, територіальної цілісності й міжнародного співробітництва. Проте основною метою утворення було формування постколоніальної філософії розвитку країн, вироблення незалежної зовнішньої й внутрішньої політики. «Конфлікти, пов'язані із закінченням колоніальної епохи в Африці, вели до росту широкомасштабних переміщень біженців: війна 1954–1962 рр. у Алжирі, конфлікти в районі Великих озер, Руанді, Зімбабве. У цій ситуації виникла необхідність в прийнятті документу, що враховує особливості цього регіону» [16:84].

Таким документом стала Конвенція 1969 року з конкретних аспектів проблем біженців в Африці, головною інновацією якої стало розширене

тлумачення поняття «біженець». Зокрема, стаття 1 пункт 2 говорить: «Термін «біженець» застосовується також до будь-якої особи, яка внаслідок зовнішньої агресії, окупації, іноземного володарювання або подій, які серйозно порушують громадський порядок з якоїсь частини країни або по всій країні її походження або громадянської приналежності, змушена покинути місце свого звичного проживання й шукати притулку в іншому місці за межами країни свого походження або громадянської приналежності» [12]. Також у статті 2 було більш чітко прописано неможливість повертати біженця в країну походження, заборону не пропущення через кордон у пошуках притулку, а відповідальність за задоволення гуманітарних потреб шукачів допомоги ставала не проблемою окремої держави, а елементом спільних зусиль. Таких параметрів не існувало в документах 1951 і 1967 років, прийнятих міжнародною спільнотою за основу поводження з біженцями. Приклад африканських країн став важливим правовим прецедентом, продовженим латиноамериканськими країнами, зокрема затвердженою ними «Картахенською декларацією про біженців, прийнятою на колоквіумі з теми «Міжнародний захист біженців у Центральній Америці, Мексиці й Панамі: юридичні і гуманітарні проблеми», яка проходила в Картахені (Колумбія) з 19 по 22 листопада 1984 року». Цей документ став реакцією на політичні процеси та кримінальне становище в деяких країнах Латинської Америки, які сприяли масовій міграції населення в пошуках кращої долі. Тому в декларації знову чимало пунктів присвячено правам біженців на терміновий захист, неможливість їх не допуску в країну для отримання допомоги, прописані заходи щодо забезпечення, реабілітації та інтеграції біженців в нові економіко-соціальні середовища.

Утім найважливішою частиною документа стало розширення поняття «біженець» згідно тим життєвим обставинам, які не були зафіксовані міжнародними правовими визначеннями. Так, в пункті 3 висновків і рекомендацій Декларації написано: «...з урахуванням досвіду, накопиченого в зв'язку з масовими потоками біженців в Центральноамериканському регіоні, необхідно розглянути питання про розширення поняття біженця, а також враховуючи становище в регіоні, що склалося, а також за можливістю

прецедент Конвенції ОАЕ (стаття 1, пункт 2) і доктрину, що застосовується в доповідях Міжамериканської комісії з прав людини. Таким чином, для використання в регіоні слід рекомендувати поняття, яке, включаючи елементи Конвенції 1951 року та Протоколу 1967 року, відносить до числа біженців тих осіб, які тікали з країни, оскільки їх життю, безпеці або свободі загрожували загальне насилля, іноземна агресія, внутрішні конфлікти, масові порушення прав людини або інші обставини, які призвели до серйозного порушення суспільного ладу» [10]. Тобто на відміну від європейських документів знову були прописані зовнішні політичні обставини та стороннє втручання в нормальний перебіг життя держави як непереборні обставини для надання допомоги мешканцям цієї держави поза її межами, а не лише на підставі конкретного, особистого запиту з тривалою процедурою доведення тих підстав, які визнаються Конвенцією 1951 року.

Щодо українського законодавства щодо біженців, то ми керуємося Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту», прийнятого 8 липня 2011 року. Так, у статті 1 поняття «біженець» подається у такому формулюванні: «біженець — особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань» [8]. Тобто це визначення цілком копіює європейську практику Конвенції 1951 року. Хоча у пункті 13 статті 1 надається визначення особи, що потребує додаткового захисту як такої, що «не є біженцем відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 року і Протоколу щодо статусу біженців 1967 року та цього Закону, але потребує захисту, оскільки така особа змушена була прибути в Україну або залишитися в Україні внаслідок загрози її життю, безпеці чи свободі в країні походження

через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання або загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини і не може чи не бажає повернутися до такої країни внаслідок зазначених побоювань» [8]. Так само як і особа, що потребує тимчасового захисту, може просити його «внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження» [8].

РОЗДІЛ 2. ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ БІЖЕНЦІВ В МЕДІА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

2.1. Висвітлення проблеми біженців в сучасній гуманітарній науці: до та після 24 лютого 2022 року

Російська агресія 2022 року спричинила величезну гуманітарну кризу, коли мільйони українців змушені були рятуватися від воєнних дій, втрати домівки, загрози життю й відсутності елементарних умов для існування за кордоном. Основним напрямком порятунку для українців стали країни Європейського Союзу, який постраждав від збройного протистояння не лише економічно, але й фактично.

У статті «Вплив нового етапу російсько-української війни на світову економіку» дослідниці Г. Щигельська та Ю. Стельмашук звертають увагу на масштабність наслідків цього протистояння на глобальні соціальні процеси: «За оцінками експертів вплив наслідків російського вторгнення на світову економіку відбуватиметься трьома основними каналами. По-перше, підвищення цін на такі товари, як продукти харчування та енергоносії, що поглиблюватиме інфляційний процес. По-друге, сусідні економіки, зокрема, зіткнуться з порушенням торгівельного балансу, ланцюжків поставок і грошових переказів, а також потужним потоком біженців. І, по-третє, зниження ділової довіри та підвищення невпевненості інвесторів впливатимуть на ціни активів, посилюючи фінансові умови та потенційно стимулюючи відтік капіталу з ринків, що розвиваються» [29:45].

Інфляція, загроза голоду через порушення ланцюжків постачання української агропродукції, різке збільшення цін на енергоносії, особливо нафту і газ, потреба негайного пошуку альтернативних енергетичних постачальників, фінансові санкції, що розхитують стабільність банківських систем по всьому світі, стали ключовими факторами для політичного та економічного реагування для європейських, американських та інших політиків та експертів. Особливо загрозливою стала перспектива глобального голоду, особливо в країнах Азії та

Африки, куди традиційно відправляли українську пшеницю, кукурудзу та інше зерно.

Проте ще більшим викликом для Європи стали українські біженці. «Важким явищем для країн ЄС стала криза біженців з України, кількість яких перевищує уже 7 млн. Станом на 1 листопада 2022 р. кількість біженців з України, зареєстрованих для тимчасового захисту або аналогічних національних схем захисту в Європі, сягала 4,460,847 осіб. Приймаючі країни зіткнулися з потребою значних видатків зі своїх бюджетів, щоб забезпечити біженцям необхідну допомогу, а також соціальноекономічну інтеграцію. Для більшості європейських країн раптовий величезний потік українських біженців створив помітний тиск на соціальну систему, державні бюджети та ринки праці» [29:47].

Про сумні рекорди за кількістю біженців з України пишуть Г. Щигельська та А. Крисков у статті «Біженці з України: сумні рекорди» [28], аналізуючи статистичні дані європейських та світових інституцій та експертів, таких як УВКБ ООН, ЮНІСЕФ, статистика транскордонних переміщень за лютий-листопад 2022 року. Зокрема дослідники констатують, що українські біженці посилили загальні міграційні кризи, з якими європейські країни стикаються протягом десятиліть, а їх загальна кількість лише за декілька місяців 2022 року побила річні статистики попередніх років за загальною міграцією, а не лише з однієї країни. Так, з України виїхало понад 2,3 мільйона дітей та підлітків проти 2,2 мільйона загальної кількості переміщених неповнолітніх за 2021 рік; на початок листопада виїхало майже 8 мільйонів українців, тоді як за 2021 рік до Європи прибуло майже 7 мільйонів сирійських біженців, які становили рекорд переміщення з однієї країни; в цілому, на разі загальна кількість утікачів з України перевищила обсяги міграційної кризи, спричиненої Першою і Другою світовими війнами разом.

Під впливом політичних обставин змінилося наукове переосмислення міграційних процесів, у які залучені українці: з трудових мігрантів до воєнних біженців, що пояснюється причинами, чому українці виїжджали за кордон і просили притулку в європейських країнах.

Так, Чеслава Намонюк у «Порівняльній характеристиці міграційних загроз для країн ЄС через російський чинник: українські мігранти vs сирійські біженці» [18] визначає, чому українцям відмовляли у статусі біженців навіть після початку російської агресії на Донбасі. Причин декілька: по-перше, українці традиційно вважалися трудовими мігрантами, а не політичними біженцями, тому навіть початок бойових дій на сході України не стали причиною переглядати європейське бачення міграційних процесів з України. Крім того, наша держава розпочала активніше трансформувати внутрішні закони та різні інституції, в тому числі ті, які контролюють незаконну міграцію, для відповідності вимогам ЄС щодо майбутнього приєднання до Європейського Союзу. Проте з 2014 року відбувся сплеск кількості шукачів притулку з України, яким відмовляли у майже 80%. Намонюк пояснює: «Причиною такому стану речей є те, що Україна не відповідає ключовій вимозі для задоволення заявок про притулок. Наші громадяни, в тому числі переселенці з Донбасу, за бажання могли би лишитися в Україні, без ризику для свого життя. Адже територія, де ведуться бойові дії, охоплює лише невелику частину нашої держави, тому немає підстав надавати їм притулок в Євросоюзі» [18:104]. Українські біженці кількісно порівнювалися з сирійськими, яких було значно більше, хоча їх потік так само пов'язувався з російським втручанням на території Сирії і веденням РФ там бойових дій.

У наступні роки з підписанням документів про вільніший доступ до Європи для українців, про спрощений візовий режим, легші шляхи для працевлаштування та навчання міграційні процеси з України в бік Європи лише посилювалися, хоча змінили характер. Віталій Андрейко у «Розвиток міграційних процесів в Європі та Україна» аналізує вплив демократизації українського політичного простору після Майдану й отримання українцями багатьох з тих прав і можливостей, які має пересічний європеець: «Україна втрачає добре освічену молодь. Україна пережила важкі роки й для багатьох назад шляху немає – студенти й бізнесмени їдуть. Це катастрофа у вимірі демографії. Країна втрачає тих людей, які могли б її змінити. Наприклад, українці в Польщі грають таку ж роль, як румуни в Іспанії, поляки у Великій Британії чи литовці у

Німеччині. Вільне пересування, дешеві авіаперельоти, поширення англійської мови й інтернаціоналізація університетів – все це полегшує для європейців рішення про переїзд. Тенденція свідчить, що такий вибір все частіше роблять молоді й добре освічені люди. Вони за визначенням мобільні й через це можуть повною мірою скористатися усіма перевагами європейської інтеграції» [1:138]. Втрачаючи найкращий людський ресурс, водночас Україна стала частіше розглядатися як транзитний коридор для регіонів Центральної Азії, Південного Кавказу, Росії: «За таких обставин, в умовах триваючої агресії Росії проти України, а також через нестабільні російсько-турецькі відносини, Україні вкрай важливо звернути посилену увагу на сухопутну ділянку російсько-українського кордону та на високий ризик потенційного зростання міграційних потоків до України з Туреччини через чорноморські порти» [1:139].

2022 рік змінив вектори українсько-європейської взаємодії, з помічника, який допомагає ЄС контролювати незаконні людські потоки, Україна перетворилася на провідне джерело масової міграції всередині Європейського континенту, потужніше за століття міграційних процесів. Перспективи повернутися додому поки що дуже примарні, і це породжує на думку дослідників міграційних процесів проблему не лише втрати людського ресурсу нашою країною, а й проблемою сприйняття українців в європейському світогляді. Особливе місце у формуванні образу українського біженця відіграють, звичайно, засоби масової інформації, соціальні мережі. Тут той фактор, що ніхто не знає, коли закінчиться війна, наскільки потужною залишиться європейська та американська підтримка України, чи захочуть українці повернутися в розорену країну з неясними економічними і соціальними перспективами, відіграє дуже важливу роль: чи будуть українці в очах європейців близькими людьми, яким треба допомагати, чи вони почнуть асоціювати їх з іншими мігрантами з країн Сходу, Африки і так само втомлюватися від нескінченної потреби допомагати їм. Якщо з політичного боку Україна, які показує, наприклад, Григорій Рій у «Підходи країн Південної Європи до надання підтримки Україні після повномасштабного вторгнення армії Російської Федерації 24 лютого 2022 року (протягом лютого–серпня

2022)» [22], наша держава отримала всебічну довготривалу підтримку, то в медіапросторі існують певні проблемні аспекти. Вони можуть вплинути на сприйняття українських біженців в європейських інституціях та змінити найчастіше дружній підхід до їх прийнятті й адаптації в європейських суспільствах. Саме тому важливо дослідити, які особливості висвітлення теми біженців напрацьовані українською та світовою медіа спільнотою, аби оцінити, як ці підходи застосовуються чи змінюються під впливом нових українських політичних реалій.

2.2. Особливості розкриття теми біженців у ЗМІ: етичний та практичний аспекти

Переосмислення підходів медійників до висвітлення теми біженців залежить не лише від самого об'єкта зображення, а й політичного, культурного, соціального контекстів, які формують світогляд суспільства на різні проблеми, роблять людей більш відкритими змінам чи, навпаки, пробуджують в ньому консервативні думки. Біженці є дуже вразливими людьми, вони перебувають у стресі, вони розгублені і прагнуть лише врятувати себе та своїх близьких, особливо дітей. Тому часто шукачі притулку думають, що зовнішній світ повинен розуміти їхнє становище, допомагати їм, сприяти їх влаштуванню на новому місці, соціальній й особистій реабілітації. Але часто така позиція є хибною, адже ставлення до біженців залежить не лише від причини, чому люди переїхали в чужі краї, а й від стереотипів, упереджень, культурних співпадінь чи відмінностей між прибульцями й надавачами притулку. Велику роль у формуванні суспільної думки щодо біженців відіграють засоби масової інформації та соціальні мережі. Через них ми отримуємо головне знання про те, хто ці люди, чому вони переїхали, як ми маємо реагувати на їхню присутність.

Існують праці учених, у яких вивчається феномен медіатизації міграційних процесів, її характерні риси, недоліки. У поле їх зору потрапляють абсолютно різні аспекти: релігійний (як стикаються мусульманський та християнський світогляди), економічний (чи можуть стати корисними біженці з країн так званого третього світу для західного світу, чи вони є лише споживачами

суспільних благ), правовий (вплив міграції на криміногенну обстановку в країнах прихистку, проблема формування етнічних кримінальних угруповань), дезінформація (як тема міграції може бути використана для маніпуляції суспільною свідомістю й провокації соціального невдоволення) та інші.

Медіа дослідники вивчали: зміст текстів про міграцію та біженців («Міграційна криза Європи у медійному дискурсі: контент-аналіз американських та європейських ЗМІ» [7]), особливості використання ЗМІ для формування необхідного інформаційного супроводу політичних рішень щодо кількості і якості міграційних потоків та їх регуляції в межах Європейського континенту («Комунікативний вимір міграційної кризи в Європі» [14]), давали якісну оцінку неупередженості висвітлення теми біженців та відтворення їх портрету в українських та закордонних медіа («Дискримінація та ксенофобія у висвітленні теми біженців в Яготині» [6]), надавали практичні рекомендації («Як писати про мігрантів» [5]). Звичайно, у нашій роботі ми торкнемося лише деяких аспектів вивчення й висвітлення теми біженців, які дадуть загальні уявлення про проблеми й виклики для журналістів та науковців у цій тематиці.

Вивчення аспектів того, як медіа висвітлюють тему біженців та які в них бувають слабкі місця, показує, що вони схожі для українських та світових журналістів. Так, наприклад, у 2016 році Незалежна медійна рада з власної ініціативи розглянула етичність та правомірність висвітлення теми біженців та шукачів притулку вітчизняними ЗМІ, спричиненого особливостями інформаційного супроводу створення притулку для мігрантів у Ягодині Київської області у 2016 році. В кінцевому моніторинговому документі члени НМР висловили своє бачення проблеми. Зокрема, вони наголосили на правовому статусі біженців і шукачів притулку, висунули вимоги щодо дотримання неупередженого, толерантного, об'єктивного висвітлення проблематики біженства й міграції згідно міжнародних правових норм, приписів законодавства України в сфері медіадіяльності та вимог етичного кодексу журналіста.

Так, основну увагу було приділено термінологічній базі журналістських текстів, адже вживання різних термінів в однорідних інформаційних контекстах

порушувало правове тлумачення, наприклад, понять «біженець» та «мігрант» в аудиторії. «Таке термінологічне роз'яснення є належним превентивним заходом під час подачі інформації, оскільки може допомогти усунути негативні конотації, які часто стереотипно виникають при будь-яких згадках про осіб, які прибувають до України з-за кордону з різноманітних причин» [6].

Крім того, в результаті моніторингу було визначено, що: «Найсуттєвішою проблемою висвітлення інформації, пов'язаної з біженцями, є ксенофобія та мова ненависті (hate speech), поширена в цьому контексті не лише в Україні, але подекуди і в Європейському Союзі. Мова ненависті є однією з небагатьох прямо заборонених правом форм вираження поглядів; заборона виступів на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, передбачена статтею 20 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права» [6].

Найсуттєвішими порушеннями висвітлення теми біженців було названо: 1) маніпулювання громадянською думкою з метою створення протиставлення «свій, український» — «чужий, іноземний», при чому в цей контекст були вписані не лише зовнішні мігранти, але й внутрішньо переміщені особи та учасники антитерористичної кампанії; 2) маніпулювання інтересами українських дітей, які наражалися на ризик зазнати зловмисного впливу з боку біженців, при цьому ЗМІ ігнорували той факт, що переважна кількість шукачів притулку складається з жінок і дітей; 3) журналісти створювали переважно без особистісні сюжети чи тексти про біженців, уникаючи занурення в їхні проблеми, не створюючи портретних матеріалів, що унеможлиблює виникнення емпатичного ставлення до них з боку українців; 4) медійники не надавали достатньої кількості експертної думки, яка б роз'яснювала не лише сам факт біженства, його причини, створювала б в аудиторії більш чітке уявлення про таких людей, а й не заглибились у причини того, чому яготинці так вороже поставилися до притулку.

Зрештою, Незалежна рада змушена була зробити невтішний висновок: «більшість медійних сюжетів, пов'язаних із такою вразливою групою, як люди, змушені тікати від переслідувань та жахів війни, характеризувалася

елементарним правовим, політичним і культурним невіглаством, створенням та нав'язуванням негативних стереотипів, маніпуляціями, спрямованими на поширення ксенофобії та сіяння паніки серед місцевого населення, а також разючою відсутністю емпатії до людських страждань та поваги до цінностей прав людини. Така безвідповідальна поведінка медіа є неприпустимою не тільки в країні, що є членом ООН та прагне утвердитися як активний та незалежний суб'єкт міжнародних відносин, не тільки в країні, що сама постраждала внаслідок агресії та неоголошеної війни, але і в будь-якому цивілізованому суспільстві, що не втратило гуманності та з повагою ставиться до людини, її життя, прав та свобод» [6].

Так само на необхідності більш ретельно ставитися до термінології при висвітленні проблематики біженців та мігрантів пише у «Як писати про мігрантів» фахівець Медіалабу Олександра Горчинська [5]. Це допоможе уникнути нерозуміння сутності різних міграційних процесів, їх причин, географічних й культурних особливостей. Водночас, вона пояснює провали українських медіа у висвітленні даної тематики малою кількістю прецедентів з мігрантами, які навчили б наших журналістів більш професійно розповідати про неї. «Для закордонних ЗМІ тема міграції — не нова. <...> Для українських медіа тема міграції — не така популярна через відсутність подібних масових прецедентів. Українські ЗМІ багато пишуть про внутрішню міграцію, спричинену війною на Донбасі та анексією Криму, а саме про внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та вимушених мігрантів. Проте про мігрантів у ширшому контексті майже не згадують, за винятком таких гучних інфоприводів, як-от ситуація на білорусько-польському кордоні» [5]. Цікаво, що матеріал був опублікований 22 листопада 2021 року, буквально за три місяці до сумних подій.

17 грудня 2021 року було опубліковано результати моніторингу «Висвітлення міграції та мігрантів в українських медіа. Дослідження», яке було «проведене Інститутом масової інформації в співпраці з Міжнародною організацією з міграції (МОМ), Агентством ООН з питань міграції. Воно ставило за мету виявити й проаналізувати теми та наративи українських ЗМІ,

що стосуються мігрантів (як іноземців (туристів, студентів, працівників-мігрантів, іммігрантів з інших країн тощо), так і українських трудових мігрантів за кордоном (або як про них пишуть усередині країни)» [4].

У вересні і жовтні 2021 року члени моніторингової команди проаналізували матеріали українських загальнонаціональних та регіональних ЗМІ, зосередившись на міграційній тематиці (результати на інфографіці нижче). Показовим був мотиваційний коментар, чому це дослідження таке важливе для розуміння ролі журналістів у розповсюдженні певних світоглядних підходів. Так, у моніторингу сказано: «Наративи, які просувають українські національні та регіональні медіа, традиційно резонують з базовим світоглядом та особистим досвідом аудиторії. <...> І, хоча вирішальним підсилювачем наративів станом на сьогодні слугують соціальні мережі, традиційні та онлайн-медіа задають тон і формують основу ставлення українців до мігрантів і міграції» [4]

Моніторинг показав, що українські ЗМІ схожі в нейтральному висвітленні тематики заробітчанства, міграції, прийняття закордонних шукачів притулку, іноземних студентів тощо, що в цілому об'єднується в напрямок «міграція». Однак применшення позитивного описання мігрантів та ставлення до них українців властивий більшою мірою регіональним ЗМІ, при чому не завжди ці медіа відносяться до прикордонних, адже там проблема міграції є рутинною.

Однак більшою мірою експертів інституту занепокоїла ситуація з негативним забарвленням теми міграції, особливо про закордонних мігрантів чи громадян іноземних держав, які перебували на території України законно. 29 % загальнонаціональних і 35 % регіональних ЗМІ створювали негативну, упереджену, маніпулятивну картинку перебування іноземців в Україні, породжуючи негативні стереотипи та агресивну реакцію аудиторії щодо іноземців. Головною проблемою при цьому виявили мову ворожнечі, ксенофобний характер матеріалів та обмежене коло специфічних джерел, що дало підстави говорити про системну журналістську роботу щодо створення негативного образу мігранта в країні. «42% згадок про мігрантів у національних медіа і 64% — у регіональних припадають на кримінальні новини та

повідомлення про ДТП. Ця тематика задає тональність і формат наративів, що створюють токсичний образ мігрантів та іноземців в українських медіа» [4].

Більшої критики з боку експертів зазнали ігнорування журналістами теми міграції для створення власних аналітичних текстів або непрофесійні журналістські підходи до створення власних текстів на основі повідомлень з соціальних мереж, які медійники часто не перевіряли і відповідним чином навіть не коментували самостійно, не зверталися за експертним коментарем до фахівців з міграції. «7,5% матеріалів національних медіа і 9% матеріалів регіональних були побудовані на неперевірній інформації із соцмереж. Часто така інформація мала негативне забарвлення і навіть містила мову ворожнечі. Дослідження виявило, що лише 8% загальнонаціональних медіа і 3% регіональних готували власні журналістські матеріали про мігрантів. Лише 3% матеріалів у національних медіа і 2% в регіональних містили коментарі юристів, експертів з теми міграції, національних меншин чи міжнародних відносин» [4].

Ще одним критичним моментом матеріалів про мігрантів дослідження називає той факт, що вітчизняні журналісти у розкритті теми мігрантів часто використовували закордонні джерела: «...іноземні сайти новин (переважно польські, турецькі або з близького закордоння) – на них базувалося 24% всіх матеріалів національних медіа та 28% матеріалів регіональних» [4]. Проте часто такі джерела так само не перевірялися й не коментувалися.

Більше того, якщо вірити дослідженню О. Кучмій «Комунікативний вимір міграційної кризи в Європі» [17], то часто закордонні ЗМІ, особливо в тих країнах, які потерпають від міграційної кризи, використовують медійників для створення необхідного інформаційного фону для корегування потоків мігрантів і привабливості країни як місця притулку. Це робиться на допомогу рішучих дій ЄС щодо зменшення притоку біженців. Аналізуючи міграційну ситуацію в ЄС та реакцію урядів на неконтрольовані потоки біженців, кризу європейської взаємодії щодо прийняття таких прохачів притулку, спричиненої правилом «приймає той, куди вперше прийшли», автор посиляється на доповідь ООН 2015 року щодо нормативності висвітлення теми біженців у ЗМІ: «Важливу

роль в цьому відіграли й ЗМІ, які активно впливали на формування громадської думки, створюючи відповідні установки відносно мігрантів та біженців. Так, на початку міграційної кризи переважна більшість ЗМІ формували негативне ставлення до «чужих» і намагалися представити ситуацію лише з боку проблем, що виникають для країн, які приймають мігрантів та біженців. В залежності від того, хто є головним джерелом інформації ЗМІ, які висвітлювали події, пов'язані із міграційною кризою, представники яких політичних сил найбільше цитувалися для аргументації матеріалу у публікаціях та сюжетах, як подавалася інформація про країни, з яких прибула найбільша кількість мігрантів та біженців, які пояснення пропонувалися для опису тих країн, які прагнуть вступити до ЄС та потенційних наслідків реалізації їх євроінтеграційних стратегій для європейської політики, економіки, суспільства і культури, яким чином висвітлювалися рішення ЄС для виходу з міграційної кризи, оцінка самої проблеми та кроків щодо її вирішення могла бути абсолютно полярною» [17:87]. Таким чином, українські ЗМІ, посилаючись на закордонні джерела у своїх матеріалах сприяли поширенню часто маніпулятивної, упередженої думки щодо міграції та її впливу на європейське суспільство, що в контексті прагнення України стати повноправним членом Європейського Союзу формувало в української аудиторії викривлене уявлення про правові, соціальні, політичні особливості міграційної стратегії європейців.

З початком війни 24 лютого 2022 року українці перетворилися на об'єкти зображення світових і вітчизняних ЗМІ, адже мільйони людей з нашої країни одночасно перемістилися в безпечніші європейські країни, а далі в США, Австралію, Канаду, навіть Японію. І тепер ми маємо приклад того, як закордонні медіа зображають ближчих їм за культурними параметрами наших біженців і як на це реагують медіа спільноти, які відображають точку зору арабських, азійських груп втікачів. Майже одразу стали з'являтися статті та аналітичні дослідження, які вказували на існуючі викривлення медіа картини на користь українців.

«The New Arab», підрозділ «Фадаат Медіа Груп» — одного з найбільших медіаконгломератів на Близькому Сході зі штаб-квартирою у Лондоні, в березні

2022 року опублікував декілька статей, присвячених несправедливому підходу до висвітлення українських біженців, який є дискримінаційним по відношенню до шукачів притулку з арабських та африканських країн. Так, 1 березня 2022 року виходить стаття Сема Хамада «“Вони не сирійці”: для західних медіа тільки життя європейців варте співчуття» [30], в якій автор піднімає проблему того, що українська ситуація описується як приклад неможливої, неприйнятної для Європи. Журналіст наголошує на тому, що західні медіа посилили упереджене ставлення до східних біженців, протиставляючи їм цивілізованих європейців з України, які несправедливо потерпають від війни. Прецедентом, можливо, перебільшеним, став приклад журналіста CBS Чарлі Д’Агати, який у репортажі дозволив собі протиставити війну в Україні іншим відомим місцям воєнних конфліктів під час прямого ефіру з Києва: “This isn’t a place... like Iraq or Afghanistan that has seen conflict raging for decades, this is a relatively civilised, relatively European ... city, where you wouldn’t expect that or hope that it’s going to happen” (“Це не те місце... подібно Іраку чи Афганістану, де десятиліттями вирував конфлікт, це відносно цивілізоване, відносно Європейське... місто, де такого не очікуєш і не сподіваєшся, що це станеться”). Саме це протиставлення обурило медіа спільноту, громадські організації та пересічних глядачів, про що вони активно повідомляли, в Твіттері, Фейсбуці та інших мережах, а також знову згадати видатну книгу американського дослідника Едварда Саїда «Орієнталізм», в якій він ще в 1978 році пояснив сприйняття глобального Сходу західною цивілізацією як необ’єктивне й упереджене. Антоні Джеймс Нуммінен в листопаді 2021 року в статті «Більш ніж 40 років після “Орієнталізму” Едварда Саїда, а британська преса до сих пір не розуміє» [32] пояснює викривлену картинку, створювану західними, зокрема британськими медіа, недостатньою присутністю в консервативному світі цивілізованої білої журналістики людей інших кольорів шкіри, культури, релігії: «There is little doubt that the homogeneity of the British media is at the root of this lack of understanding and continued ignorance when it comes to the coverage of religion, race and international issues. The lack of diversity within its very structure is evident as a report by the National Council for the Training of Journalists (NCTJ) noted that as of

2021, 92 per cent of journalists come from white ethnic communities - only two per cent less than in 2016» ("Немає сумнівів, що однорідність британських ЗМІ лежить в основі цього нерозуміння та постійного незнання, коли йдеться про висвітлення релігійних, расових та міжнародних питань. Відсутність різноманітності в самій його структурі очевидна, оскільки у звіті Національної ради з підготовки журналістів (NCTJ) зазначається, що станом на 2021 рік 92 відсотки журналістів походять з білих етнічних спільнот - лише на два відсотки менше, ніж у 2016 році»).

Сем Хамад [30] перераховує інші приклади, коли представники західного істеблішменту та медійники дозволяли собі робити расистські висловлювання на користь українських біженців. Наприклад, журналістка Келлі Кобієлли з NBC прокоментувала, чому українським біженцям надається перевага в європейських країнах: "To put it bluntly...these are not refugees from Syria, these are refugees from Ukraine ... They're Christian, they're white, they're very similar" ("Грубо кажучи... це не біженці з Сирії, це біженці з України ... вони християни, вони білі, вони дуже схожі"); або британського лорда Тоні Ханнаха, який у дописі до «Дейлі Телеграф» описав українців як схожих на нас, які дивляться Нетфлікс та ведуть Інстаграм; або коментатора французького телеканалу BFM TV, який назвав українських біженців такими, як ми, а не такими, як сірійці, яких бомбить режим, підтримуваний Путіним. Але найбільший резонанс у автора статті викликало інтерв'ю «BBC News Україна» колишнього генерального прокурора України Сакварелідзе, який висловив свої враження від подій на Україні расистським зауваженням: "it's very emotional for me because I see European people with blue eyes and blonde hair being killed" ("Це дуже емоційно для мене, тому що я бачу, як вбивають європейських людей з блакитними очима і світлим волоссям"). Подібні зауваження дали журналістові та історику можливість робити припущення щодо упередженості західного світу до проблем небілих людей, називаючи ситуації в Сирії та Китаї як приклад ісламофобських геноцидів, підтримуваних авторитарними режимами, які нічим не відрізняються від путінського, але які цивілізована спільнота роками ігнорує або на які реагує в недостатніх масштабах.

Такий вибірковий підхід, на думку британської журналістки Родайни Райдан, формує особливе суспільне сприйняття, політичну волю та ресурсний перерозподіл. Хоча, як вона стверджує у статті «“Нецивілізовані і горді”: як Україна викрила расистські упередження західних медіа» [34], саме представники арабського та африканського світів висловлюють найщирішу солідарність та співчуття українському народові, адже знають про війну з власного багаторічного досвіду: «Despite the media’s double standards, Syrians, Afghans, Palestinians and others who are intimately familiar with war have been some of the most vocal in their solidarity with the Ukrainian people» ("Незважаючи на подвійні стандарти ЗМІ, сирійці, афганці, палестинці та інші, хто близько знайомий з війною, були одними з найгучніших у своїй солідарності з українським народом»).

Основний меседж її статті полягав у тому, аби розкрити роль медіа у формуванні упередженого сприйняття подій в залежності від стереотипів, культурних традицій, расових та релігійних уподобань журналістів, які залишаються властивими західним медіа. Хоча вона наводить реакцію української журналістки з англomовного «Київ Індепендент» Анастасії Лапатіної, в якому та засуджує вибірковий підхід до висвітлення подій в Україні: «I am utterly appalled at some individuals who dare to call themselves reporters referring to refugees from the Middle East as “uncivilized” as opposed to Ukrainians who are fleeing. Anyone who supports this narrative is a racist bigot, and deserves colossal shame («Я абсолютно вражений деякими людьми, які наважуються називати себе журналістами, називаючи біженців з Близького Сходу "нецивілізованими" на відміну від українців, які рятуються втечею. Кожен, хто підтримує цю розповідь, є расистським фанатиком і заслуговує колосальної ганьби»)). — Anastasiia Lapatina (@lapatina_) February 27, 2022», проте фокус залишається все ж таки на необхідності вкотре заявити про подвійні стандарти в журналістиці. Ці стандартні викривлення є наслідком того, що різниця в культурі, релігії, традиціях, географії робить одні війни і страждання людей не такими видимими, як інші, ближчі психологічно, територіально, через це їм надається більша увага, створюється більш

емоційний фон для сприйняття: «the fact that violence against civilians in some places, such as Ukraine, are being covered with more empathy and understanding than they are in many others, for example in the Middle East, Africa, and South Asia, and as a consequence, their tragedy has received a lot more attention» ("Той факт, що насильство щодо цивільних осіб у деяких місцях, таких як Україна, висвітлюється з більшим співчуттям і розумінням, ніж у багатьох інших, наприклад, на Близькому Сході, в Африці і Південній Азії, і, як наслідок, їх трагедії приділяється набагато більше уваги») [34], цитує журналістка Джамала Раїса, віце-президента Асоціації арабських та близькосхідних журналістів.

Більш наукову оцінку ролі медіа у створенні різних підходів до сприйняття чужого горя розкриває у статті «Гарний біженець, поганий біженець: чому медіа репрезентація має значення» Надін Талаат [35], авторка та редакторка «The New Arab». Спілкуючись з Марією Георгіу, професоркою медіа та комунікацій з Лондонської школи економіки, журналістка викладає основні тези науковиці про те, як медіа формують наші уявлення про навколишній світ та про «ефект СіЕнЕн», що відображає силу медіа як оповідача, який через потужні мейнстрімні ЗМІ може створювати необхідну картинку, впливаючи на політичні рішення та суспільне сприйняття.

Українська ситуація виявила новий тренд, коли біженці стали сприйматися як потрібні західній цивілізації люди зі схожими біологічними та культурними ознаками. Раніше, стверджувала професорка Георгіу, «migrants themselves are subjected to very narrow frames in how they are portrayed. They are either victims, with very little agency or opportunity to speak, or they are perpetrators who are hostile and threatening to Europe» («самі мігранти обмежені дуже вузькими рамками в тому, як їх зображують. Вони або жертви, у яких дуже мало свободи волі або можливості висловитися, або злочинці, які налаштовані вороже і загрожують Європі») [35]. У випадку з українськими біженцями мейнстрімні медіа показали рідкісну солідарність у відображенні ситуації як кришталево ясну: домінувала позиція підтримки українців як потерпілих в результаті спротиву вторгненню. Хоча останні десятиліття дослідження британських та американських науковців в сфері медіа фіксували тенденцію,

коли журналісти обирали нейтральну позицію у зображенні конфлікту та гуманітарних катастроф, які їм наслідували. В основному «обидвобокість» була притаманна для описування військових конфліктів у Сирії, Палестині, Секторі Газа тощо, тобто країнах небілого населення з відмінною культурною, релігійною ситуацією. Український конфлікт та те, як західні ЗМІ та соціальні мережі відреагували на нього, лише посилили необхідність реформування ньюзрумів, створили «a unique opportunity for reflexivity on the political and humanitarian implications of the conscious and unconscious decisions being made on a daily basis in the world's leading newsrooms» («унікальна можливість поміркувати про політичні та гуманітарні наслідки свідомих і несвідомих рішень, що щодня приймаються провідними світовими редакціями новин») [35]. Як говорить Діна Ньюман, автор Інституту медіа різноманіття у статті «“The right kind of refugees”: racism in the western media coverage of the conflict in Ukraine»: журналістам слід уникати старої пастки порівняння конфліктів, країн, людей та культур, адже цивільні жертви та переміщення в інших країнах такі само огидні, як і в Україні [35].

Більше того, така перевага щодо висвітлення українських біженців у порівнянні з іншими шукачами порятунку, може породжувати дві проблеми: ризик збільшення соціального напруження між громадянами країн, які приймають українців, та самими українськими біженцями за обмежені економічні та соціальні ресурси (доповідь «Warm Welcomes, Lurking Tensions» від World Vision International [36]) або надають підґрунтя для посилення дезінформаційних повідомлень про особливе ставлення до українських біженців з боку європейських країн та міжнародних гуманітарних організацій («Ukraine: the risk of ‘refugee fatigue’» [31]).

Доповідь від World Vision International показує слабкі місця ситуації з українськими біженцями у порівнянні з іншими, зокрема більша кількість жінок та дітей, мовний бар'єр для швидшої адаптації до соціально-економічних умов приймаючої країни, намагання біженців осісти в міських агломераціях задля задоволення побутових потреб, небажання жити в таборах, відкритий доступ до ринку праці для українців, преференції та необмежений ліміт у

прийнятті біженців з України на відміну від біженців з Сирії та інших країн. «The approach and attitude of Europe and the West is also a stark difference between the Ukrainian situation and other contexts. <...> With Ukraine, there is a considerable amount of public pressure and political will on behalf of these governments to take in (or be seen to take in) more refugees» ("Підхід і позиція Європи і Заходу також є разючою відмінністю між українською ситуацією та іншими контекстами. <...> Що стосується України, то існує значний суспільний тиск і політична воля з боку цих урядів прийняти (або показати, що вони приймають) більше біженців»). [36:11]. Звичайно, що такий радий прийом викликає напруження щодо перерозподілу базових потреб у житлі, медичних та освітніх послугах, фінансовій підтримці, громадських послугах, які потребують не лише біженці, але й місцеві мешканці з вразливих категорій. Додатково нашаровуються культурні, мовні проблеми, які можуть висувати до українців біженці з країн Азії, Африки, так і місцеві мешканці, створюючи складнощі для місцевого самоврядування. Згадують у доповіді й інформаційний момент: те, як висвітлюється будь-яку гуманітарна криза може стати інструментом маніпуляцій у ЗМІ та соціальних мережах, провокувати ворожнечу, недовіру до прибульців та місцевої влади. «Media can be a strong mechanism for spreading the right information about understanding and tolerance, however, this is not something we frequently observe in refugee crises. When media outlets allow intolerant and discriminatory opinions of different communities to be expressed, it negatively impacts public attitudes. <...> Misinformation causes individuals to express confusion and anger, leading to clashes between refugee and host communities» ("Засоби масової інформації можуть бути потужним механізмом поширення правильної інформації про розуміння і терпимість, однак це не те, що ми часто спостерігаємо в кризових ситуаціях з біженцями. Коли засоби масової інформації дозволяють висловлювати нетерпимі та дискримінаційні думки різних громад, це негативно впливає на громадську думку. <...> Дезінформація змушує людей висловлювати розгубленість і гнів, що призводить до сутичок між біженцями та приймаючими громадами») [36:9].

Про те, як боротися з маніпулятивними повідомленнями щодо українських біженців, пишуть експерти Європейської Ради Йоханна Хоса та Габріеле Валодскайте. Вони наголошують на необхідності посилити протидію інформаційним маніпуляціям та дезінформації у питаннях висвітлення української кризи, аби не допустити розвитку втоми від біженців. Оскільки чіткого розуміння перспективи припинення війни в Україні немає, треба готуватися до тривалої підтримки українського суспільства, зокрема й інформаційно. «European governments need to take control of the narrative on Ukrainian refugees before the messages of populist parties and Russian disinformation campaigns go mainstream» ("Європейським урядам необхідно взяти під контроль розповідь про українських біженців до того, як повідомлення популістських партій і російських кампаній з дезінформації стануть мейнстрімом»), — пишуть експертки в «Ukraine: the risk of 'refugee fatigue'» [31]. Вони пропонують стратегічні кроки, які допоможуть посилити опір ворожим наративам: посилити суспільну підтримку, «making sure that Europeans understand both the gravity of war and the reasons for helping Ukrainians and that countering Russia's aggression means assisting the Ukrainian population in numerous ways, including within EU states» ("переконалися в тому, що європейці розуміють як серйозність війни, так і причини надання допомоги українцям, а також в тому, що протидія російській агресії означає надання допомоги українському населенню численними способами, в тому числі всередині держав ЄС»); поширювати позитивні історії міграції, «highlight that many Ukrainian refugees have tertiary education or sought-after skills and could therefore help fill labour shortages across various sectors»; шукати нові шляхи протидії дезінформації, не тільки у вигляді створення спеціальних факт-чекінгових організацій, як EUvs-Disinfo, закриття пропагандистських ресурсів типу «Раша Тудей» та «Спутнік», а й у посиленні впровадження медіа грамотності, цифрової грамотності та штучного інтелекту. Саме такі кроки, на думку Хоси та Валодскайте, не дозволять інструменталізувати українських біженців, допоможуть запобігти поширенню кремлівських наративів та гармонізувати європейську стратегію реагування на українську гуманітарну кризу.

РОЗДІЛ 3. ТЕМАТИКА ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ «BBC NEWS УКРАЇНА» ТА СЛОВО І ДІЛО: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Висвітлення теми біженців є дуже актуальною в умовах російсько-українського протистояння та перспектив відновлення мирного життя в Україні. Мільйони людей покинули свої домівки, взявши лише найнеобхідніші речі, та вирушили в інші, безпечніші частини України, подалі від бойових дій і небезпеки потрапити під ракетний обстріл. Мільйони українців опинилися за кордоном, адже вважали, що саме там можуть отримати прихисток і гарантію, що російські війська не нападуть на країни ЄС, там можна буде пересидіти складні часи. Люди думали, що їдуть на декілька тижнів, ну, максимум місяців, які перетворилися вже на рік, і кінця війні поки що не видно.

У цих умовах якісне й ґрунтовне інформування про те, як Україна перетворилася з місця, куди останніми роками іноді переселялися іноземці з проблемних регіонів світу у пошуках кращого життя, перетворилася на величезне джерело міграції, обсяг якої лякає дослідників соціальних процесів, дуже можливе. З новин ми можемо отримати загальне уявлення про різні аспекти біженства, статистичні дані, урядові рішення щодо правового захисту українців за кордоном, особливості перебування в чужих країнах, перспективи завершення війни та приклади налагодження біженцями життя на новому місці.

Обираючи «BBC News Україна» та «Слово і діло», ми орієнтувалися на наше уявлення про якісне, різнобічне інформування про різні проблеми, зокрема й про біженців, яке створювало б правдиву картинку ситуації. При цьому ми помітили, що обидва сайти по-різному підходять до зображення проблеми біженства, що, на нашу думку, з одного боку, цікаво дослідити з точки зору тих меседжів, які вони просувають, з іншого боку, порівнюючи їх підходи, можна подивитися те, як український та український, але заснований на західних стандартах, джерела розуміють проблему біженців й показують її українській аудиторії.

3.1. Особливості висвітлення теми біженців у «BBC News Україна»

Комунікаційна агенція PointeR Agency, що входить до ТОП-10 PR-компаній України, влітку 2021 року провела своє чергове дослідження серед журналістів щодо інформаційних джерел, яким вони довіряють та якими користуються для формування власного інформаційного уявлення. За результатами дослідження, у якому представники медіа серед запропонованих ресурсів у 45 % обрали «BBC News Україна» як такий, що заслуговує на найбільшу довіру (https://pointer.agency/opytuvannia-iakym-zmi-doviriaiut-zhurnalisty/?fbclid=IwAR3t8Ceuuw-GvwjiAlTB4bLKxZNLt6iyfVE-dMK_udm0EGxxrGBn5L9w11s). Серед іноземних джерел, якими користуються вітчизняні журналісти BBC отримало 15 % довіри за згаданим вище опитуванням. Отже, ми можемо зробити висновок, що українське бюро міжнародного медіа дотримується тих відомих стандартів неупередженої журналістики, яка описана в Хартії організації.

На сайті «BBC News Україна» вони так описують свою журналістську місію: «BBC дотримується в роботі редакційних настанов, які ми застосовуємо до всього нашого контенту і які встановлюють стандарти для наших журналістів. Щоб краще зрозуміти, як головні принципи BBC працюють в нашій редакції, ми виклали всі відповідні розділи на цій сторінці. Місія BBC — діяти в інтересах суспільства, задовольняти інтересам всієї нашої аудиторії, надаючи неупереджених, якісних та оригінальних матеріалів і послуг, що інформують, навчають та розважають» (<https://www.bbc.com/ukrainian/institutional-50170368>).

Тема біженців на сторінках онлайн-видання «BBC News Україна» представлена не так широко, як інші теми, проте вона подається максимально наближено до людини, редакція в основному подає матеріал на цю тему в жанрі фічер, як вони це самі визначають у посиланнях і як самі «BBC News Україна» описують як жанр, що «часто розкриває проблему більш глибоко, ніж новинарна оповідь; або може дивиться на описувану історію під іншим кутом» (<https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zqt7k7h/revision/1>).

За запитом «біженці і прохачі притулку» на сайті випадає близько 32 матеріалів, при чому 10 з них присвячені описуванню ситуації з біженцями на кордонах Білорусі та Польщі або афганським прохачам притулку в Україні,

тобто довоєнні історії. 19 лютого з'являється перший матеріал, який ставить питання про те, чи готова Європа на напливу українських біженців в разі початку війни з Росією («Як постраждає Європа у разі війни Росії з Україною», <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60443758>). Наступні матеріали про біженців на сайті концентрується довкола теми українських біженців, супутні теми щодо іноземців в Україні ніби зникають.

Тематично ситуація з українськими біженцями більш-менш сконцентрована довкола обставин виїзду та історій облаштувань за кордоном. Менше уваги автори сайту приділяють перспективам повернення українців додому після завершення війни, перспективі інтегруватися в європейські громади та іншим дотичним темам. Головною особливістю висвітлення теми біженців від «BBC News Україна» можна назвати прагнення максимально зануритися в атмосферу війни через історії порятунку людей з різних міст України, рефлексії про минуле мирне життя та реакцію європейців на страждання українських громадян. При чому якщо в повідомленні від 19 лютого 2022 року «Як постраждає Європа у разі війни Росії з Україною» тема біженців була представлена як остання в переліку потенційних загроз воєнних дій з боку росіян для Європи (торгівля, нафта й газ, авіап перевезення, банки й фінанси, бізнес в Росії, продукти, метали були на першому місці), то уже в наступних матеріалах журналісти змістили фокус у висвітленні теми з проблем європейців на проблеми українців.

Підтемами до провідної теми біженців ми можемо назвати такі:

1. Перетину державного кордону.

Тема переміщення українців за кордон від емоційної, тривожної поступово перетворюється на прагматичну. У статтях «У черзі на кордоні з Румунією. “Хтось страждає від куль, а тут люди їсти хочуть”» (27 лютого 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60549319>) та «“Невже ми знову не повернемось?” Довга дорога на захід» (4 березня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60621038>) показується історії людей, які пережили перші дні воєнних дій, приймали рішення покинути Бучу, Київ, інші міста та виїхати за кордон. Мотивація у всіх була майже однакова: врятувати дітей, тому складнощі

збирання речей, черги за бензином, безкінечні блокпости сприймаються ним як несправжня картинка нових обставин.

Журналісти намагаються показати, як зароджується хвиля українського біженства та як на неї реагують мешканці областей, яких не торкнулася війна повною мірою. Тому перед нами ніби два українські світи: тих, хто тікає, і тих хто їм допомагає. «Ми допомагаємо людям, тому що розуміємо, що це війна. Хтось страждає від куль, а тут у черзі люди їсти хочуть. Ми маємо можливість допомогти. Ми тут в тишині, в мирі. Тут не стріляють. Чим можемо, тим і допомагаємо», розповідає журналістці мешканка прикордоння Анастасія. Тема волонтерства, безкорисливої допомоги постраждалим, гостинність до незнайомців стає важливим елементом оповіді про перші дні війни.

Цікавим є матеріал «“Невже ми знову не повернемось?” Довга дорога на захід» Вікторії Приседської, журналістки «BBC News Україна» Україна, яка описала власний досвід переміщення з Києва за кордон. Це унікальне переживання людини, яка вдруге в житті має тікати з власної домівки під тиском воєнних дій: спочатку з Донецька, тепер зі столиці: «Невже ми знову не повернемось? У липні 2014 року ми назавжди виїхали з рідного Донецька, у перший день весни 2022 — ми залишаємо Київ». Жінка розказує ніби казку: машини, міські будинки, український прапор, блокпости, красиві місця, куди можна було б з'їздити в мирний час, нескінченні черги на дорогах, чужі люди, які відгукнулись в інтернеті, прийняли й нагодували родину. Паралельно піднімаються питання про те, скільки триватиме війна, перехід на українську, долю тих, хто не зможе виїхати через родинні обставини чи тому, що має боронити землю. Відповідей на питання немає. Здається, авторка просто спробувала на власному досвіді показати, що відчуває пересічний українець, який біжить від війни, і тут же фіксує як журналістка ті суспільні зміни, які показують, наскільки глибоко вражає війна, змінює людське ставлення до втраченого мирного життя.

Після перших матеріалів, які описували страх людей, їхні переживання щодо втечі за кордон, стали з'являтися аналітичні і прагматичні статті, у яких описувалася загальна картинка гуманітарної ситуації та поради щодо того, як

виїхати за кордон без проблем. Саме такою є стаття «Скільки людей втекло з України й куди вони їдуть» (7 березня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60649603>). Тут подається загальний аналіз за статистичними даними ООН про кількість біженців, які вже виїхали до Європи, в які країни вони їдуть (інфографіка), яку допомогу можуть отримати в різних країнах, як легше потрапити за кордон. Взагалі, тема перетину кордону стає окремим в матеріалах, тому що основними біженцями стали жінки та діти, літні люди, чоловіки можуть перетинати кордон лише за певних обставин. До того, не всі країни легко відкривають двері біженцям, вимагають пройти певні бюрократичні процедури, особливо якщо це неповнолітні діти без батьків.

Окремо звучить тема гостинності Великобританії, що є очевидним для цього сайту. Тому статті «Спрощені візи для українців: як потрапити до Великої Британії» (18 березня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60793729>) та «Британія відчиняє двері для підлітків з України, які їдуть без дорослих. Як це працюватиме?» (22 червня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61897576>) наочно показує особливості потрапляння біженця до країни. Якщо перша стаття інформує нас про те, на яких підставах можна податися на дозвіл для приїзду біженцю до країни, умови перебування, фінансовий аспект, наголошує на гостинності пересічних британців, то друга розказує історію 17-річної Валі з Херсона, яку брали до себе родина вчителів. Проблема полягала в тому, що неповнолітні діти не можуть приїхати без батьків, а дівчина вже не могла бути з ними влітку через окупацію Херсона. Власне, юридичні труднощі та як їх долала Валя стали історією зміни британської бюрократії під тиском громадян, які хотіли допомогти українцям.

Зрештою, уже в березні стало зрозуміло, що ситуація з війною може затягнутися, тому з'являється матеріал «Як перетнути кордон, знайти житло й влаштуватися на роботу. Усе про переїзд в Європу» (19 березня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60793997>), у якому журналісти покроково показують, куди краще їхати, як отримати фінансову допомогу, влаштуватися на роботу, які права матиме український громадянин за кордоном. Потім всі ці поради були проілюстровані історіями українських біженців у Польщі, Чехії,

Німеччині, які доводили справедливість уявлень журналіста, на власному досвіді показували, як всі ці поради можна реалізувати.

2. Проблеми приймаючої країни через наплив біженців.

Звичайно, що величезна кількість людей, які виїхали з України буквально за місяць чи два, не могли вразити європейців. Вони не були готові до такої катастрофи, хоча й писали про її можливість в ситуації, якщо Росія нападе. Тому з'являються статті, в яких, з одного боку подається реакція чиновників на українських біженців, з іншого, показується ситуація, коли українці не вимагають для себе надмірної уваги, лише потребують безпечного притулку, хоча не завжди він є адекватним з точки зору комфорту, людської гідності.

Так, у статтях «Польща відчуває напругу від напливу українських біженців» (14 березня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60731592>) та «Європі треба готуватися до другої хвилі біженців з України, — Столтенберг» (29 листопада 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63795968>) з різницею у більш як півроку розкривається проблема надмірних зусиль деяких громад, особливо польських, які приймають українських втікачів власним коштом та на благодійності місцевих бізнесменів. І хоча створюється красива картинка, як українські діти грають у затишних класах, займаються спортом, забезпечувати цей затишок вимушена місцеве самоврядування. На прикладі невеличкого містечка Замость на сході Польщі з населенням 60000, яке іноді приймало по 35000 українців щодня. Звичайно, що власних коштів на утримання цих людей не вистачає, крім того настає людське виснаження поляків, які з власної доброї волі годують, розважають, облаштовують біженців. Проте вісім місяців після цього виходить стаття, де голова НАТО Столтенберг попереджає, що до 7,4 мільйонів українців можуть додатися ще, хоча зовсім не акцентує увагу на фінансовому аспекті допомоги європейським країнам у прийманні біженців. Причини: зима, ракетні удари по цивільній інфраструктурі, ризик зникнення опалення в українців, необхідність демонструвати непохитну допомогу у боротьбі з російськими військами.

Як показали статті «“Мені б тільки куточок”. Як живуть українці в притулку біля варшавського вокзалу» (12 квітня 2022, <https://www.bbc.com/>

ukrainian/blogs-61074096) та «Як у Польщі тисячі українців сім місяців живуть на розкладачках» (22 жовтня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63290663>), які за часом виходять паралельно першим двом, проблеми з розміщенням біженців не вирішуються рівномірно. Обидві статті розказують про дві сторони однієї проблеми: прагнення знайти безпечне місце й виснаження від безкінечного потоку біженців. Фактично, ці статті показують ту проблему неготовності, а потім втоми поляків від українців. «Вокзал — не найприємніше місце, щоб почати нове життя. ...Правила тут жорсткі. У кімнаті матері та дитини можна бути лише вісім годин. Тобто якщо сім'я о 18-ій вечора прийде туди та скаже мені, що у них квиток на наступний поїзд чи автобус аж о 4 ранку, то я мушу вказати їм на двері. «Мені тут вам що — гроші заплатити?» — кричить на це польським волонтерам одна мама. За кілька хвилин вона вже не добирала слів: «Ось почекайте, наступною нападуть на Польщу!» Поляки не люблять таких випадків. Вони надто багато зробили для українців, щоб їм таке закидали: безплатний транспорт, розваги, одяг, їжа, школи. Лише спальних місць бракує», — так описує ситуацію біженка Карина.

Таких ситуацій безліч, але поступово люди або прилаштовуються, або їдуть далі в Європу. Вимальовується образ біженця: або активний, охочий до роботи, волонтерства, або пасивний і вимогливий, який чекає на все готове. І на початку війни, і наприкінці року, як описується в обох статтях, українці отримують допомогу від бізнесменів, волонтерів з різних країн (Польщі, Іспанії, США), проте вони теж втомлюються від безкінечного стресу. Вони просять допомоги в громади чи чиновників, проте не завжди отримують її: поляки на кінець року стають менш охочими допомагати через зростаючий тиск економічних проблем, а чиновники хочуть полегшити фінансове утримання українців, переселяючи їх з центральних міст типу Варшави у віддаленіші місця. Але контраст допомоги й людських умов може стати дуже помітним, що доводить історія притулків на Модлинській у Варшаві і притулку у Надажині. Схожі за набором послуг, вони є абсолютно різними з точки зору відчуття гідності, що й побачила журналістка: «На перший погляд, притулки — однакові, там навіть стоять однакові розкладачки. Але відчуття інші — у Надажині

справді менш затишно, там немає вікон, а після 8 вечора, кажуть волонтери, світло гасять, і в галасливому приміщенні стає ще похмуріше. Мешканці Надажина скаржаться на малу кількість туалетів, брак їжі та води. У притулку справді можна помітити черги в туалетах та ажіотаж, коли волонтери роздають навіть хліб без нічого».

Питання фінансів стає більш помітним у справі допомоги українцям, через що стає менше допомоги фінансової, менше їжі, засобів гігієни, одягу, водночас журналісти наводять на думку, що статус біженця не може бути приводом сидіти склавши руки. Адаптація в нових суспільствах починає виходити на перший план, адже неможливо безкінечно допомагати великій кількості людей власним коштом, з іншого боку, не всі українці, особливо літні та матері з дітьми, є готовими до нових умов без знання мови, правових особливостей. Всі ці маленькі життєві проблеми змішуються журналістами у велику проблему, які перспективи цих людей, як їм допомагати, як подолати втому європейців від навали українських біженців, подолати в українцях розпач, допомогти відновитися психологічно. Тим більше, що проблеми швидко не вирішуються, а європейське керівництво готує до нових хвиль втікачів.

3. Історії біженців про облаштування в новій країні.

Серед статей про українських біженців найбільше матеріалів про щасливе облаштування за кордоном. Усі вони побудовані на контрастному зображенні жахіття війни, досвіду виживання і враженнями від нового життя за кордоном. Оскільки основний кістяк українських біженців є жінки та діти, то й історії дуже схожі одна на одну: прокинулися від вибухів, хотіли чи не хотіли виїжджати, відчули гостинність, адаптуємося. Різниця лише в географії обстрілів, від яких тікали українки, коло професійних уподобань, обізнаність з життям за кордон до війни та бажання залишитися чи повернутися в Україну. Окремий наголос журналісти роблять на темі дітей, які особливо гостро переживали воєнні дії, боялися, а тепер є тим драйвером, завдяки якому мами і зрідка тати активніше адаптуються до життя в Польщі, Чехії, Німеччині, Великобританії, Нідерландах («“Такої солідарності я давно не бачила”. Історії жінок, які поїхали з України», 23 березня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/>

news-60835146; «Як насправді живуть у Польщі біженці з України? Історія одного хостелу», 1 травня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/media-61279002>; «Діти в Маріуполі пили воду з калюж, щоб вижити», 2 травня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61297043>; «“Я мушу подбати про своє майбутнє”. Історії біженців, які не повернуться в Україну», 13 червня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61767333>; «Мої діти щоночі плакали й питали, чи ми померемо», 22 червня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61884873>).

З-поміж історій щасливого переїзду цікавими є деякі, тому що не лише показують контраст життя до війни в Україні і житті за кордоном в такому розуміння, що там все втрачене, а тут все буде добре. Звичайно, навіть в оптимістичних розповідях можна відчувати невпевненість і залежність від обставин і доброї волі урядів країн. Але бувають насправді унікальні історії, як, наприклад, історія родини прийомних дітей Лопатіних, яка змогла вибратися з Маріуполя та Вугледару до Європи. У статті «“Я привіз малих здоровими і живими”. Як шестеро дітей вижили в Маріуполі, застрягли в "ДНР" і опинилися в Європі» (18 липня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62164267>) насправді основною темою є вивезення дітей-сиріт та дітей з прийомних родин до ДНР або Росії. Проблема кіднепінгу показується у статті як контраст між тим, про що говорять російські медіа, та реальними історіями, коли дітей не віддають батькам. Возз'єднання родини Лопатіних у Франції, куди виїхали батьки з деякими дітьми, стало детективною історією, де старші діти захищали молодших, не піддавалися шантажу з боку самопроголошеної влади, використовували соціальні мережі, аби розповісти свою історію на весь світ, переживали відчуття, ніби їх знову кинули, а наприкінці будували плани життя у нові країні.

Інша стаття — «Як закинутий будинок у Нідерландах став прихистком для українських біженців» (27 серпня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62632648>) розповідає про історії взаємодії українських біженців та втікачів з країн Африки та Близького Сходу, яким довелося жити у спільному притулку, «чітко дотримуючись балансу щодо кількості людей таких різних

культур - щоб жодна нація не домінувала. Тому нині тут цікава суміш мов, традицій і побутових звичок, багато музики (арабських мотивів і російської попси), ароматів української, сирійської й африканської кухні, а також галасу». Це єдина історія, де перетинаються шляхи біженців з двох напрямів, які живуть в однакових умовах, з однаковими правами і обов'язками. Нарешті, враження виокремленості українців серед інших шукачів притулку, які створюють ЗМІ, зникає. Водночас, стаття написана у серпні, після півроку війни, й журналістка підмічає, що склад українців-втікачів змінюється: «Біженці більше не привозять з собою запахів підвалів чи бомбосховищ, не їдуть в брудному одязі й після приїзду не плачуть по кутках. Вони облаштовують свої крихітні, але безплатні квадратні метри в "Удома в Оссі" і насамперед шукають роботу». Проблема в тому, що ці нові біженці часто є мігрантами з інших куточків Європи, заробітчанами, мешканцями спокійних областей, які виїхали до Європи з бажанням оселитися тут, знайти роботу, а не отримати прихисток. Це було помічено й соціальними службами Нідерландів, адже прихисток в Оссі, де живуть герої статті, є безкоштовним, а тому оплачується місцевою громадою. Проте українські біженці на це не зважають.

Зрештою, важливі речі про життя за кордоном розкрито в статті «“Що тут у борщ не кинь, усе одно солодкий”». За чим сумують українці в Європі» (25 травня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61573851>). Це перша спроба показати й оцінити контраст між уявною Європою, до якої українці прагнули до війни («Я добре пам'ятаю, як ще до 2014 року в Україні з'явилась мода поводитися “по-європейськи”. Принаймні у моєму оточенні це насамперед означало переходити дорогу лише на зелене світло, навіть якщо на вулиці не було машин. За тих, хто перебігав на червоне, було соромно. Як же більшість із нас розчарувалися, коли вперше потрапивши до ЄС по безвізу, ми побачили, що у деяких містах це правило “зеленого світла” не шанують»), і європейськими реаліями, з якими мільйони українців познайомилися у статусі біженців війни («Українці вдячні за турботу, але починають обживатися у нових для себе країнах, і деякі реалії ЄС їх розчаровують. Останні тижні соцмережі заповнили пости про те, як “вдома краще”»).

Журналісти розуміють, що все описане тут є просто тугою за батьківщиною, але й пробують оцінити справедливість зауважень біженців. Виявляється, що бюрократія, черги, різниця світоглядів і культури громадського спілкування, дорожнеча є основними проблемами, які українці або звикають долати, терпіти, або їдуть додому. Особливо дошкульними для наших громадян є медицина, яка виявилася не такою доступною, їжа, яка коштує чимало, громадські сервіси, як онлайн-черга чи цілодобові магазини. Всі ці контрасти нашоухують на думку про те, як добре було в Україні, проте про повернення додому за війни ніхто не сказав. Які треба зробити висновки, автор статті натякнув, процитувавши різних експертів, що оцінили українські скарги як недостатню культуру життя в інших традиціях, міських плануваннях, культурі споживання й підтримки комфорту. Проте тут же зауважив, що це лише туга за домівкою: «“Ми просто хочемо додому”, — зізнаються люди при розмові».

4. Загальні теми, які ми виділили в цілому, стосуються різних проблем, які виникають у зв'язку з масовим приїздом українських біженців та які по-різному оцінюють війну в Україні, особисті трагедії, потенційні загрози в чужих країнах та роль держави у допомозі постраждалим.

Так, тема біженства розкривається через кримінальну складову торгівлі людьми та сексуальне рабство у статті «Як українські біженки стають жертвами секс-торгівлі» (27 березня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60879739>). «“Для хижаків і торговців людьми війна в Україні не є трагедією, — попередив генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш. — Це можливість, а жінки та діти — це цілі”», — цитує журналіст посадовця, окреслюючи головну проблему. Це дуже чутлива тема, адже більшість втікачів є жінками з дітьми, багато з них ніколи не були за кордоном, більшість не знають іноземні мови, в хаосі переміщення через кордон вони можуть довіритися абсолютно незнайомим людям, які є злочинцями. Важливим у таких випадках стає ініціатива громадських організацій і небайдужих мешканців, які допомагають біженцям дістатися центрів допомоги, заповнювати документи, отримувати першу допомогу. Адже часто виявлялося, що злочинці прикидалися волонтерами, носили такі саме жилети, шукали жертв біля реальних центрів

допомоги, і державні установи вкрай неохоче реагували на їхню діяльність. Така організація, як «Ла Страда» допомагала дівчатам уникнути небезпеки опинитися в борделях Туреччини, Мексики, Арабських Еміратів, допомагала захищатися від недобросовісних спонсорів житла. «Уряди країн Європи висловили солідарність з Україною. Правозахисні групи хочуть, щоб вони краще піклувалися про тих, хто тікає від війни. Вони потребують захисту», — резюмує журналіст.

У статті «“Це ж мій бойлер”. Як біженка з України побачила на російському танку свої вкрадені речі» (31 травня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61649249>) розповідається про нелюдську сутність війни через враження біженки Аліни Коренюк з Попасної, яка врятувалася у Великобританії. Жінка побачила на фото російського танка власні речі, тому у розмові із кореспондентом описала відчуття страху від вибухів, мародерства, смерті, що позбулася після важкої дороги до Британії.

Ще одним аспектом великої кількості біженців стає їх важливість для європейської економіки. Про це стаття «Дорогі гості. Як українці, що втекли від війни, працюють на економіку Польщі» (10 липня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62067659>), яка пояснює, що ті великі витрати на утримання біженців є насправді мізерними відносно прибутків у вигляді нових податків і споживання, які вони дають Польщі, зокрема. Перегукується з нею інший матеріал — «Чи повернуться українці додому?» (25 липня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62249591>), де ці аспекти облаштування біженців в європейських країнах подаються вже з позицій української держави: біженці не поспішають повертатися з-за кордону, бо починають налагоджувати життя в безпечних умовах, але головний акцент в більш привабливих економічних умовах. Стаття надає оцінку перспектив України повернути своїх громадян після війни зі слів Елли Лібанової, Глеба Вішлінського, Дмитра Боярчука та інших експертів, які говорять про безпеку, закінчення війни, житло, роботу, перспективи соціально-економічного зростання. Вони попереджають, що не лише багато українців не повернуться додому, але й чоловіки згодом поїдуть до своїх родин за кордон, натомість Україні прийдеться заохочувати мігрантів з

третіх країн, розробляти нові вимоги оформлення українського громадянства, що несе ризик як соціального, так й демографічного напруження.

Поки що держава у плані розробки стратегій повернення українців не має чітких намірів, що підтверджують і заклики не повертатися: «“В цю зиму треба вижити”. Влада закликала українців не повертатись з Європи до весни» (25 жовтня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63387538>). Звернення Ірини Верещук до біженців напередодні опалювального сезону з проханням пересідати за кордоном не лише показують підступність війни по відношенню до цивільних, але й безпорадність влади щодо перспектив завершення бойових дій.

Стаття «З Європи до таборів ГУЛАГу. Куди і як тікали українці на початку Другої світової війни» (25 серпня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62635364>) знайомить читача з історією біженства українців після початку Другої світової війни. Фокус історика зосереджений на жорстокості радянської влади по відношенню до західних українців, які тікали в СРСР з угорських, німецьких територій у пошуках притулку, але потрапляли до сибірських таборів.

Зрештою, однією з останніх статей про біженців на сайті є огляд перспектив перебування українців на другий рік війни. У «Що чекає українських біженців в Європі у 2023 році» (3 січня 2023, <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64109032>) журналіст розповідає коротко про те, як різні європейські країни реагуватимуть далі на гуманітарну кризу, зніматимуть чи зберігатимуть безкоштовні послуги, виплати для українців, продовжуватимуть документи, допомагатимуть із житлом і роботою. Як показує огляд, Європа поступово втомлюється фінансувати біженців просто так, стає більш вимогливою до їхніх обставин, прибутків, бажання працевлаштуватися. Просте виправдання агресією росіян вже не працює.

3.2. Змістові характеристики повідомлень «Слово і діло» на тему біженців

За результатами моніторингу оцінки професійності та відповідальності онлайн-медіа, проведеного Інститутом масової інформації у 2019 році, сайт «Слово і діло» (<https://www.slovoidilo.ua>) набрав понад 9 критеріїв з 12, за якими оцінювалися мовники: рівень дотримання стандарту достовірності був не нижчим від 85%; рівень дотримання стандарту балансу – не нижче 90%; рівень дотримання стандарту відокремлення фактів від коментарів – не нижче 95%; рівень власних новин не нижче – 30%; відсутність джинси в головній стрічці новин; відсутність неналежного маркування в головній стрічці новин; відсутність чорного PR; відсутність мови ненависті; відсутність сексизму та об'єктивації жінок; відсутність фейків; ЗМІ прозоре і вказує свого власника (кінцевого бенефіціара), головного редактора, контакти; на сайті наявна редакційна політика (<https://imi.org.ua/news/imi-pidbyv-pidsumky-monitorynhu-onlayn-zmi-za-novoiu-kompleksnoi-metodolohiiei-otsinky-i23317>). Хоча там були інші сайти, які ми могли б обрати для дослідження («Дзеркало тижня», «Українська правда», «Новое время» та інші), ми зупинили увагу на сайті «Слово і діло» за власними уподобаннями та бажанням дослідити матеріал, який подається неупереджено, в традиційному, як нам здалося, новинарному стилі.

Тема біженців на сайті «Слово і Діло» була присутня до початку російсько-української війни, але, звичайно, вона стосувалася в основному питання переміщення людей за кордоном або мігрантів, які просили притулку в Україні («Туреччина розкритикувала рішення Греції блокувати прийняття біженців», 4.03.2020; «Сполучені Штати відновили прийом біженців», 8.03.2020; «Стало відомо, скільки осіб за два роки попросили статус біженця і громадянство України», 21.04.2021; «Громадяни Афганістану, евакуйовані в Україну, просять про статус біженця» 16.08.2021; «Біженці на кордоні ЄС та Білорусі: ще одна країна посилює захист», 09.11.2021 тощо). Ще 4 січня 2022 року на сайті виходить повідомлення «Названо кількість біженців, яких прийняла Україна за рік», у якому надаються статистичні дані від Державної міграційної служби про те, які Україна реагує на запит про статус біженців від сирійців, афганців, білорусів, навіть росіян. І вже 23 січня, за місяць до вторгнення, починають

з'являтися повідомлення про рівень підготовки європейських країн прийняття українських біженців, якщо Росія нападе на Україну («Румунія готується приймати біженців у разі вторгнення Росії в Україну», 23.01.2022; «У Польщі заявили, що очікують до мільйона біженців з України у разі вторгнення Росії», 29.01.2022; «У Литві заявили, що готові прийняти українських біженців у разі нападу Росії», 12.02.2022; «Вторгнення РФ: Латвія заявила про готовність прийняти біженців з України» та «В Угорщині стурбовані можливим напливом українських біженців у разі вторгнення РФ», 13.02.2022; «У ЄС допустили мільйон біженців у разі вторгнення Росії в Україну», 18.02.2022). Тоді європейські чиновники, як з різних країн, так і союзні, передбачали до 1 мільйона втікачів, водночас заявляючи дві спірні тези, які відзначили в «Слово і діло»: готовність допомагати «мобілізувати значну гуманітарну допомогу та надати їм цивільний захист» та страх перед ще однією міграційною навалою «біженців можуть «інструменталізувати та використовувати як засіб тиску на Євросоюз», як це нещодавно відбувалося і з білоруським транзитом мігрантів до Європи», <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/18/novyna/suspilstvo/yes-dopustyly-miljon-bizhencziv-razi-vtorhnennya-rosiyi-ukrayinu>). Кожен чиновник від імені країни висловлював готовність надати українцям усю необхідну допомогу, водночас висловлював ідею, що війна не потрібна, даючи зрозуміти, що ще одна хвиля біженців буде обтяжливою обставиною для економік і суспільств. Українські урядові представники серед цих повідомлень не звучали й ситуацію з потенційними загрозами і масштабами потенційних втікачів не коментували.

Після 24 лютого всі повідомлення про гуманітарну катастрофу можна в цілому назвати статистичними (про кількість перетинів) та дорадчими (яку допомогу в якій країні ЄС надають українцям). На відміну від «BBC News Україна» повідомлення про українських біженців зберігається у витриманому інформаційному стилі, журналісти в основному повідомляють про ті чи інші аспекти нових гуманітарних обставин, інколи розказуючи не про події, а про виключні історії життя, які унаочнюють важкість війни («11-річний хлопчик сам дістався із Запоріжжя до родичів у Словаччину», <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/07/novyna/suspilstvo/11-richnyj-xlopchyk-sam-distavsya-zaporizhzhya->

rodychiv-slovachchynu). Сайт переказав повідомлення МВС Словаччини, розміщене у мережі Фейсбук (<https://www.facebook.com/ministerstvovnutraSR/posts/330758875747518>), як 11-річний підліток самостійно дістався закордону: «Через кордон з України до Словаччини проїхав 11-річний хлопчик із Запоріжжя. З одним поліетиленовим пакетом, у якому був паспорт і номер телефону, написаний на руці, він пройшов кордон сам, батьки змушені були залишитися в Україні». Там само пояснювалося зі слів матері, що вона змушена була залишитися в Україні через хвору 84-річну матір. Дитину передали родичам. Жодних додаткових обставин, деталей того, як саме дитина добиралася до кордону Україною, як перетинала його без супроводу дорослих представників, журналісти не надають.

Всі повідомлення про українських біженців можна розділити на такі підтеми:

1. Статистика. Статистичні дані в основному ідуть від офісу ООН у справах біженців або офіційних представників Євросоюзу і становлять собою зведення про кількість українських біженців, які перетнули кордони країн ЄС або кількість зареєстрованих у європейських країнах тимчасових шукачів притулку. Наприклад: «Не менше 100 тисяч українців покинули свої домівки через вторгнення РФ – ООН» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/02/26/novyna/svit/ne-menshe-100-tysyach-ukrayincziv-pokynuly-svoyi-domivky-cherez-vtorhnennya-rf-oon>), «Вторгнення Росії: кількість біженців з України перевищила 360 тисяч» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/02/27/novyna/suspilstvo/vtorhnennya-rosiyi-kilkist-bizhencziv-ukrayiny-perevyshhyla-360-tysyach>) або «Європейський Союз: Напад Росії на Україну: у Єврокомісії прогнозують понад 7 млн біженців» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/02/28/novyna/suspilstvo/napad-rosiyi-ukrayinu-yevrokomisiyi-prohnozuyut-7-mln-bizhencziv>); «Кількість дітей-біженців з України перевищила 1 мільйон» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/03/11/novyna/suspilstvo/kilkist-ditej-bizhencziv-ukrayiny-perevyshhyla-1-miljon>). Кожного наступного місяця на сайті будуть з'являтися повідомлення про сотні, потім мільйони українців, які перетинають кордон. Самі новини про такі величезні цифри майже не будуть відрізнятися: констатація кількості, реакція ЄС,

готовність прийняти. Водночас кількість людей у заголовках новин вражає масштабом гуманітарної катастрофи, хоч подається сухо, без коментарів про причини їх втечі.

Крім суто цифрових позначень, у цих повідомленнях розкриваються важливі аспекти того, як реагує світова і європейська спільноти на український потік біженців від війни. В основному в перші місяці новини створюють позитивні враження, що весь світ дійсно нам допомагає: «Гуманітарні потреби в Україні зростають щогодини. Цивільні жителі гинуть. Повідомляється, що щонайменше 100 000 українців вже покинули свої будинки. Працівники ООН нарощують надання рятувальних засобів підтримки. Їх безпека і свобода пересування повинні бути гарантовані» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/02/26/novyna/svit/ne-menshe-100-tysyach-ukrayincziv-pokynuly-svoyi-domivky-cherez-vtorhnennya-rf-oon>); «Також у всіх країнах-членах ЄС планується створити єдину небюрократичну процедуру прийому громадян, які покинули Україну, рятуючись від війни. Це означає, що українським біженцям не доведеться проходити стандартну для ЄС процедуру отримання притулку і вони без зайвої бюрократичної тяганини отримуватимуть тимчасовий захист на строк до трьох років» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/02/28/novyna/suspilstvo/napad-rosiyi-ukrayinu-yevrokomisiyi-prohnozuyut-7-mln-bizhencziv>).

Українську гуманітарну кризу починають переосмислювати в історичному контексті як найбільшу катастрофу з часів XX сторіччя: «Кількість біженців з України зростає: в ООН порівняли кризу з часами Другої світової війни» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/03/06/novyna/suspilstvo/kilkist-bizhencziv-ukrayiny-zrostaye-oon-porivnyaly-kryzu-chasamy-druhoyi-svitovoyi-vijny>); її поставили в один ряд з такими традиційними «постачальниками» біженців, як Африка та Азія, що фіксує унікальний характер цього потоку через те, що війни в Європі не йдуть: «За даними Агентства ООН у справах біженців, до кінця 2021 року кількість переміщених осіб у всьому світі зросла до 90 млн осіб — цьому сприяло насильство або затяжні конфлікти в таких країнах, як Ефіопія, Буркіна-Фасо, М'янма, Нігерія, Афганістан та Демократична Республіка Конго»

(<https://www.slovoidilo.ua/2022/05/23/novyna/svit/sviti-zafiksovano-rekordnu-kilk-ist-bizhencziv>).

Також статистика поступово починає фіксувати дві різнобіжні потоки — з України та в Україну, розповідаючи про які журналісти сайту формують у читача уявлення про поступове звикання до війни, проблеми адаптації в європейських країнах, необхідність міжнародної допомоги для українців не лише в чужих країнах, але й всередині української держави чи, навпаки, про те, що українці починають освоюватися на новому місці («Масове повернення біженців в Україну посилює гуманітарні проблеми – ООН» <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/15/novyna/suspilstvo/masove-povernennya-bizhencziv-ukrayinu-posylyuye-humanitarni-problemy-onn> або «Стало відомо, скільки українських біженців набули статусу захисту в Європі» <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/19/novyna/suspilstvo/stalo-vidomo-skilky-ukrayinskyx-bizhencziv-nabuly-statusu-zaxystu-yevropi>).

У зв'язку з великою кількістю людей, які виїжджають до Європи або повертаються в Україну, лише планують поїхати від воєнних подій в безпечніші місця на сайті «Слово і Діло» можна знайти повідомлення про особливості перетину державного кордону та правила в'їзду в ті країни, які приймають українців. Як перетнути кордон стає ще однією підтемою в інформації про біженців. Якщо «ВВС Україна» намагається повідомляти про ситуацію на кордонах й правила їх перетину в емоційному стилі (тиснява, розпач, голодні діти, допомога небайдужих мешканців прикордонних поселень), то тут це інформування про практичні речі: скільки пунктів прийому розгорнула на кордоні Польща (<https://www.slovoidilo.ua/2022/02/24/novyna/svit/polshha-kordon-ukrayinoyu-rozhortaye-punkty-pryjomu-bizhencziv>); про електронні посвідки для перетину кордону не лише Польщі, а й ЄС, правила повторного в'їзду для тих, хто ненадовго виїжджав додому, провезення домашніх тварин (<https://www.slovoidilo.ua/2022/07/23/novyna/suspilstvo/polshhi-ukrayincyam-vydavaty-mut-elektronni-posvidky-peretynu-kordoniv-yes>; <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/30/novyna/suspilstvo/polshha-ponovyla-pravyla-povtornoho-vyizdu-ukray>

incziv-zminylosya; <https://www.slovoidilo.ua/2023/04/09/novyna/suspilstvo/polshha-zminyla-pravyla-vvezennya-domashnix-tvaryn-ukrayiny>).

У новинах від української прикордонної служби так само повідомляється або про статистику перетину кордону (<https://www.slovoidilo.ua/2022/11/28/novyna/suspilstvo/stalo-vidomo-skilky-ukrayincziv-povernulysya-polshhi-chas-vijny>), або про поради щодо зручних пунктів виїзду (<https://www.slovoidilo.ua/2022/03/07/novyna/suspilstvo/ne-cherez-polshhu-dpsu-zaklykaly-ukrayincziv-obyraty-alternatyvni-shlyaxy-vyvizdu-yes>), або в цілому даються уявлення про масштабність гуманітарного перетину кордону українцями в бік найближчих прикордонних сусідів (<https://www.slovoidilo.ua/2022/03/16/novyna/suspilstvo/dpsu-rozpovila-pro-obstanovku-punktax-propusku-zaxidnomu-kordoni>).

Цікаво, що в основному всі повідомлення про перетин державного контролю, так і про особливості прийняття українців у Європі «Слово і Діло» подає з точки зору ситуації в Польщі і зрідка бере статистику з інших країн ЄС. Зрозуміло, що Польща є першим і найбільш зручним напрямком міграції, проте з самого початку війни майже всі країни ЄС, Великобританія, Канада, США та інші заявили про прийняття біженців, а значить, мали свої бюрократичні умови потрапляння на свої території, про які сайт не розповідав.

2. Умови перебування в ЄС та закордоном є провідною темою новин на «Слово і Діло». Спочатку це загальні повідомлення про правові засади прийняття в ЄС українських біженців: «У Раді ЄС домовилися активувати Директиву про тимчасовий захист для громадян і жителів України, які рятуються від війни, розпочатою Росією. Політичної згоди щодо цього досягли міністри внутрішніх справ або юстиції країн ЄС на своєму засіданні в Брюсселі у четвер, 3 березня (<https://www.slovoidilo.ua/2022/03/03/novyna/svit/yes-domovylysya-pro-tymchasovyj-zaxyst-bizhencziv-ukrayiny>); протокольні заяви про готовність приймати українців, при чому не лише в Європі чи США, Канаді, а й у Бразилії, наприклад: «Бразилія видаватиме гуманітарні візи українським біженцям» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/03/05/novyna/svit/brazyliya-vydatyme-humanitarni-vizy-ukrayinskym-bizhencyam>).

Уже після перших тижнів активних бойових дій та мільйонів українських втікачів новини про перебування біженців за кордоном та реакцію зарубіжних країн стали більш прагматичними.

Вони стосувалися тих умов, на яких українці можуть перебувати в різних країнах, порад, як правильно оформити допомогу, документи, скільки можна заробляти та що для цього треба знати: «Вас гостинно вітає Європа: відповіді на найбільш поширені питання українських втікачів» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/03/07/statija/svit/vas-hostynno-vitaye-yevropa-vidpovidi-najbilsh-poshyreni-pytannya-ukrayinskyh-vtikachiv>); «У Канаді почала діяти міграційна програма для українців» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/03/18/novyna/suspilstvo/kanadi-pochala-diyaty-mihracziyna-prohrama-ukrayincziv>): «Поки відважні українці борються за своє життя та свободу, Канада готова прийняти їхніх близьких, які змушені тікати. Коли вони прибудуть до Канади, ми допоможемо їм шукати роботу для забезпечення себе і своїх сімей. Забезпечуючи доступ дітей до шкіл, щоб батьки могли працювати, ми хочемо, щоб кожен українець знайшов мир, стабільність та спільноту у Канаді», – заявив міністр зайнятості Канади Карла Куолтроу»; «Як обміняти гривні в ЄС – у Єврокомісії запропонували схему для українських біженців» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/04/01/novyna/suspilstvo/yak-obminyaty-hryvni-yes-yevrokomisiyi-zaproponuvaly-sxemu-ukrayinskyh-bizhencziv>); «Польська залізниця спростила правила безкоштовного проїзду для українців» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/04/09/novyna/suspilstvo/polska-zaliznytsya-sprostyla-pravyla-bezkoshtovnoho-proyizdu-ukrayincziv>);

Українським біженцям у Німеччині збільшать грошову допомогу» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/04/29/novyna/suspilstvo/ukrayinskym-bizhencyam-nimechchyni-zbilshat-hroshovu-dopomohu>); «У Польщі продовжили безкоштовний проїзд у поїздах для українців» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/04/30/novyna/suspilstvo/polshhi-prodovzhyly-bezkoshtovnyj-proyizd-poyizdah-ukrayincziv>); «Італія збільшить фінансову допомогу Україні та підтримку біженців» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/05/05/novyna/svit/italiya-zbilshyt-finansovu-dopomohu-ukrayini-ta-pidtrymku-bizhencziv>); «Українські біженці в Польщі отримали доступ до медицини на рівні з її громадянами – МОЗ» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/05/05/novyna/svit/ukrayinczi-v-polshhi-otrimali-dostup-do-medycyny-na-rivni-z-ii-gromadyanami-moz>);

www.slovoidilo.ua/2022/07/16/novyna/suspilstvo/ukrayinski-bizhencziv-polshhi-otrymaly-dostup-medycyny-rivni-yiyi-hromadyanamy-moz»; «У Польщі внесуть зміни до закону про допомогу українським біженцям: що зміниться» <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/07/novyna/suspilstvo/polshhi-vnesut-zminy-zakonu-pro-dopomohu-ukrayinskym-bizhencyam-zminytsya>; «На яку допомогу можуть розраховувати українські біженці у топ-3 найпопулярніших країн» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/11/22/infografika/suspilstvo/yaku-dopomohu-mozhut-rozrahovuvaty-ukrayinski-bizhenczi-top-3-najpopulyarnishyx-krayin>); «Ізраїль продовжить візи та гуманітарну допомогу українським біженцям» (<https://www.slovoidilo.ua/2023/04/09/novyna/suspilstvo/izrayil-prodovzhyt-vizy-ta-humanitarnu-dopomohu-ukrayinskym-bizhencyam>); «США продовжили програму для біженців з України: на який термін» (<https://www.slovoidilo.ua/2023/03/14/novyna/svit/ssha-prodovzhyly-prohramu-bizhencziv-ukrayiny-yakyj-termin>). Як бачимо, в основному це однотипні новини про терміни та умови перебування українців за кордоном, які не дають чіткого уявлення про особливості та терміни, які люди витратять на їх оформлення.

З часом починає з'являтися не така оптимістична інформація про перебування біженців за кордоном, яка показує, що допомога українцям не буде безкінечною. Це новини про вичерпання можливостей допомагати («У Чехії заявили, що майже досягли межі можливостей щодо прийому біженців» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/03/17/novyna/suspilstvo/chexiyi-zayavyly-majzhe-dosyahly-mezhi-mozhlyvostej-shhodo-pryjomu-bizhencziv>)); скасування пільг («Українцям у Польщі скасовують безкоштовний проїзд поїздами» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/06/27/novyna/suspilstvo/ukrayincyam-polshhi-skasovuyut-bezkoshtovnyj-proyizd-poyizdamy>)); якісь прикрі випадки («У Польщі в центрі для біженців масово отруїлися українці» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/11/27/novyna/suspilstvo/polshhi-centri-bizhencziv-masovo-otruiyilsya-ukrayinczi>)).

Іноді публікують новини, які можна трактувати так, що українці за кордоном надто вимогливо ставляться до себе, хоча це може бути лише спекуляція окремих чиновників. Наприклад, у повідомленні «Від 7 євро за годину. На яку роботу можуть розраховувати українки в Німеччині» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/11/27/novyna/suspilstvo/ukrayinczi-v-nimetschini>).

www.slovoidilo.ua/2022/07/15/stattja/suspilstvo/7-yevro-hodynu.-yaku-robotu-mozhut-rozrachovuvaty-ukrayinky-nimechchyni) наводиться коментар уповноваженої щодо працевлаштування біженців: «Коли у 2015–2016 до нас прийшли сирійці та африканці, ми знали, що ці біженці приїхали надовго і вони готові на будь-яку роботу. Тому проблем не виникало. Українки ж хочуть роботу за дипломом, лише 5% погоджується на сезонну чи низькокваліфіковану роботу. І звичайно, ми не знаємо, чи вони тут надовго. Роботодавцю не вигідно брати людину на місяць-два». Ми розуміємо, що конфлікт виник через те, що в Україні деякі з біженців втратили гарні робочі посади, мали гідну зарплатню, соціальний статус, вони просто часто не готові переходити в різноробочі або обслуговуючі професії. Проте чимало українок все ж знаходять роботу, аби утримати родину, дітей, що може стати вигодою для Європи, закривши діри у робочих місцях, адже демографічна криза та брак робітників є однією з проблем ЄС: «“Не сидять на шиї”: наплив біженців з України приносить економічну вигоду Європі» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/11/14/stattja/suspilstvo/ne-sydyat-shyyi-naplyv-bizhencziv-ukrayiny-prynosyt-ekonomichnu-vyrodu-uevgori>). Гадаємо, що розмови про бажання чи небажання українців почати працювати за кордоном, вимогливість щодо умов є наслідком стратегії закордонних урядів, які підштовхують українців включатися до місцевих соціальних обставин під тиском урізання грошової та іншої допомоги: «Деяким українським біженцям у Польщі скасують щоденну допомогу» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/06/02/novyna/suspilstvo/deyakym-ukrayinskym-bizhencyam-polshhi-skasuyut-shhodennu-dopomohu>): «Ми переконані, що багато людей у Польщі здатні стати незалежними та адаптуватися». Це новина за червень, а липні вже читаємо новини про небажання працювати та в листопаді — про вигоди робочої сили з України.

В цілому, наочне порівняння життя за кордоном та в Україні починають моніторити вже в травні: якість сервісів, зарплати, освіта, медицина, екологія, комфорт та ще багато показників. «Де краще – за кордоном чи вдома: українські біженці дали оцінку різним сферам життя» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/05/27/infografika/suspilstvo/krashhe-kordonom-chy-vdoma-ukrayinski-bizhenczi-daly->

oczinku-riznym-sferam-zhyttya). Висновки на перший погляд неоднозначні, адже українські зарплати, транспорт, медицина, рівень довіри до держави, безпека, ставлення до людей з особливими потребами однозначно програють. Водночас дуже виграшними показані цифрові сервіси, доступність різних послуг, магазинів, банківський сектор, навіть бюрократії в нашій країні виявилось менше. Хоча вибірка дослідження невелика («Опитування було проведено 23 травня методом самозаповнення анкети у мобільному додатку. Розмір вибірки – 1133 респонденти»), соціологічні дослідження на тему адаптації українських біженців на третій місяць російської агресії є цікавим з точки зору реагування влади на демографічний та соціальний виклик, які погіршуються з кожним місяцем війни.

3. Демографія стає ще однією помітною темою в новинах про українських біженців. У квітні ми бачимо соціологію про те, чи повернуться українці після війни в Україну та чи будуть наші люди перевагою для європейських країн («Соціологи з'ясували, скільки українських біженців планують повернутись після війни» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/04/04/novyna/suspilstvo/socziolohy-zyasuvaly-skilky-ukrayinskyx-bizhencziv-planuyut-povernutys-pislya-vijny>); «У МВФ заявили, що великий потік біженців з України може стати позитивом для Європи» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/04/24/novyna/svit/mvf-zayavyly-velykyj-potik-bizhencziv-ukrayiny-mozhe-staty-pozytyvom-uevropy>)). При чому МВФ уже натякає європейським урядовцям, що вони повинні використати шанс адаптувати наших біженців: «В довгостроковій перспективі, Україна хоче, щоб біженці повернулись. Чим раніше це відбудеться, тим краще. Однак, дехто з біженців може залишитись на довгий період і це буде позитивом для Європи, бо в середньостроковій перспективі в Європі не вистачає робочої сили».

Влітку з'являються повідомлення, які відображають стратегії деяких європейських сусідів щодо прийняття біженців та повернення їх додому («У Польщі школи готові прийняти у вересні ще 200 тисяч дітей із України» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/07/11/novyna/suspilstvo/polshhi-shkoly-hotovi-pryjnyaty-veresni-shhe-200-tysyach-ditej-ukrayiny>); «Більшість біженців поки не планують

повертатися додому – ООН» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/07/13/novyna/suspilstvo/bilshist-bizhencziv-poky-ne-planuyut-povertatysya-dodomu-oon>); «Коли українські біженці мають намір повертатися додому результати опитування» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/08/30/novyna/suspilstvo/koly-ukrayinski-bizhenczi-mayut-namir-povertatysya-dodomu-rezultaty-opytuvannya>). Це вже не просто науковий інтерес щодо намірів українців, це відображення стратегії виправлення власних проблем українськими людьми, особливо дітьми, яких легше адаптувати, соціалізувати у європейські реалії.

І вже наприкінці року з'являється новина, яка відображає ступінь занепокоєння масштабами міграції від війни, де прямо піднімається питання готовності українського уряду боротися за власне населення, а не сподіватися лише на тугу чи патріотизм: «Міграційна проблема: як повернути українців додому після війни» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/12/09/statija/suspilstvo/migracijna-problema-yak-povernuty-ukrayincziv-dodomu-pislya-vijny>): «Проблемою повернення громадян, що мігрували, додому доведеться займатися на найвищому рівні, інакше існує серйозний ризик того, що країну після війни просто нікому буде відбудовувати. Та й не факт, що люди захочуть повертатися в зруйновану війною Україну з більш-менш ситої та благополучної Європи».

Основна тематика координації українського уряду із закордонними країнами, якщо читати новини, полягає в сприянні адаптації біженців за кордоном. З одного боку, реакцію нашого уряду можна тлумачити як допомогу уряду, спроба перенести за кордон звичні сервіси, можливості для наших громадян, з іншого — часто коментарі наших можновладців показують відсутність стратегії реагування на кризові явища, спробу перекласти проблеми на чужі плечі. Так, протягом року держава відкривала все більше послуг щодо документів, водійських посвідчень, пенсій, роумінгу для закордонних українців. Головним меседжем таких новин була допомога: «На порталі Дія.Бізнес з'явилась допомога для українців у Польщі» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/03/19/novyna/suspilstvo/portali-diya.biznes-zyavylas-dopomoha-ukrayincziv-polshhi>); «Безкоштовний роумінг та єдиний платіжний простір: як влада планує полегшити життя біженців» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/04/07/novyna/sus>

pilstvo/bezkoshtovnyj-rouminh-ta-yedynyj-platizhnyj-prostir-yak-vlada-planuye-polehshyty-zhyttya-bizhencziv); «У Мінсоцполітики пояснили, як отримувати українську пенсію за кордоном» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/12/22/novyna/polityka/minsoczpolityky-poyasnyly-yak-otrymuvaty-ukrayinsku-pensiyu-kordonom>); «У Мінреінтеграції розповіли деталі використання у Польщі українського посвідчення водія» (<https://www.slovoidilo.ua/2023/02/11/novyna/suspilstvo/minreintehracziyi-rozpovily-detali-vykorystannya-polshhi-ukrayinskoho-posvidchennya-vodiya>); «Отримання документів за кордоном: у яких країнах працює український паспортний сервіс» (<https://www.slovoidilo.ua/2023/03/05/novyna/suspilstvo/otrymannya-dokumentiv-kordonom-yakux-krayinax-pracyuye-ukrayinskyj-pasportnyj-servis>), однак ця допомога людям лише підтверджує думку, що українці не повернуться додому найближчим часом і наш уряд намагається хоча так компенсувати їм жахи війни і водночас сприяють, що не зовсім логічно, адаптації в нових країнах.

Водночас викликає занепокоєння, що влада маніпулює темою біженців. Наприклад, чиновники чомусь коментують від свого імені наміри чужих урядів щодо допомоги українцям («Польща не відмовляється від прийому українців, готова допомагати їй надалі – посол України» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/03/24/novyna/suspilstvo/polshha-ne-vidmovlyayetsya-pryjomu-ukrayincziv-hotova-dopomahaty-nadali-posol-ukrayiny>)); «У Кабміні назвали строки дії статусу тимчасового захисту для українських біженців у ЄС» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/08/04/novyna/polityka/kabmini-nazvaly-stroky-diyi-statusu-tymchasovoho-zaxystu-ukrayinskyx-bizhencziv-yes>); закликають власних громадян не вірити державі у захисті їх життєвих інтересів «“Потрібно пережити зиму”: Верещук попросила українських біженців не повертатися до весни» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/10/25/novyna/suspilstvo/potribno-perezhyty-zymu-vereshhuk-poprosyla-ukrayinskyx-bizhencziv-ne-povertatysya-vesny>); висувають ідею, що біженці мають сплачувати Україні податки з отриманих від європейців коштів («Гетманцев пояснив, хто з українських біженців має подавати декларацію про доходи» (<https://www.slovoidilo.ua/2023/04/10/novyna/suspilstvo/hetmancev-poyasnyv-xto-ukrayinskyx-bizhencziv-maye-podavaty-deklaracziyu-pro-doxody>)). Або

вже зовсім шокує признание Олексія Арестовича у статусі позаштатного радника щодо нерозголошення про вторгнення, де він фактично визнає, що уряд свідомо наразив на небезпеку мільйони громадян, а не готував їх до війни: «Арестович пояснив, чому влада заздалегідь не підтвердила майбутнє повномасштабне вторгнення росії» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/04/07/novyna/bezpeka/arestovych-poyasnyv-chomu-vlada-zazdalehid-ne-pidtverdyla-majbutnye-povnomasshtabne-vtorhnennya-rosiyi>).

В цілому можна говорити, що з плином часу тема біженців набуває все більш неоднозначного висвітлення, перетворюється на інформаційний привід з відтінком піару та маніпуляцій. Так, наприклад, поодинокі кримінальні новини про життя біженців мають незрозумілий підтекст, зокрема в повідомленні «У Німеччині згорів гуртожиток для українських біженців: підозрюють підпал» (<https://www.slovoidilo.ua/2022/10/20/novyna/suspilstvo/nimechchyni-zhoriv-hurtozhytok-ukrayinskyx-bizhencziv-pidozryuyut-pidpal>) український сайт залишає коментар поліції щодо того, що «у день пожежі поліцейські вже приїжджали до гуртожитку через графіті зі свастикою, який невідомі намалювали на таблиці під назвою готелю», що без додаткового пояснення звучить доволі двозначно в світлі пропагандистських наративів, які існують в західних ЗМІ. Або «В Іспанії затримали українців та росіян, які грабували біженців з України» (<https://www.slovoidilo.ua/2023/03/04/novyna/svit/ispaniyi-zatrymaly-ukrayincziv-ta-rosiyan-yaki-hrabuvaly-bizhencziv-ukrayiny>) повідомляється: «Відомо, що злочинці проникли в сім будинків українських біженців у східних провінціях Аліканте і Мурсія на середземноморському узбережжі Іспанії. За час своєї діяльності вони викрали речей на суму в понад 1 мільйон євро. Правоохоронцям вдалося знайти вкрадені речі та готівку на суму 1,25 млн євро, включно з колекцією марок вартістю приблизно півмільйона євро, ювелірними виробами та комп'ютерами». Журналісти повністю переказують повідомлення іспанського сайту, де після новини про пограбування багатих українців наводиться кількість біженців, яких привітало королівство — 160 тисяч. Знову створюється незрозумілий контекст, що жодним чином не коментується українськими журналістами: наші біженці є псевдобіженцями? Чи всі 160 тисяч

можуть мати не менші статки, ніж пограбовані? Така відверта маніпуляція залишає чимало питань, ніж відповідей.

З плином часу новини про біженців використовують для піару різні відомі особи та організації, адже простим привертанням уваги до проблеми біженців не можна назвати зустрічі з українцями британського монарха напередодні коронації («Король Чарльз III зустрівся з українськими біженцями у Берліні» (<https://www.slovoidilo.ua/2023/03/30/novyna/polityka/korol-charlz-iii-zustrivsia-ukrayinskymy-bizhencyamy-berlini>) або папи Римського («Папа Римський зустрінеться з українськими біженцями в Угорщині» (<https://www.slovoidilo.ua/2023/02/27/novyna/suspilstvo/papa-rymskyj-zustrinetsya-ukrayinskymy-bizhencyamy-uhorshhyni>); «Папа Римський зустрівся у Ватикані з українськими біженцями» (<https://www.slovoidilo.ua/2023/03/19/novyna/suspilstvo/papa-rymskyj-zustrivsia-vatykani-ukrayinskymy-bizhencyamy>)). Так само й новина про гуманітарну допомогу у вигляді квитків на Євробачення виглядає для українського читача доволі сумнівно: «Велика Британія виділить 3 тисячі квитків на «Євробачення» для біженців з України» (<https://www.slovoidilo.ua/2023/02/26/novyna/suspilstvo/velyka-brytaniya-vydilyt-3-tysyachi-kvytkiv-yevrobachennya-bizhencziv-ukrayiny>).

ВИСНОВКИ

Тема українських біженців стала несподіваною для вітчизняної журналістики. Хоча вона є новою, адже про біженців як соціальне та політичне явище українські медіа писали давно, але не так часто і не з такою увагою. Крім того, висвітлення вітчизняними ЗМІ теми біженців мала чимало проблем, про що засвідчували незалежні моніторинги. В основному ці проблеми пов'язані зі стереотипним й упередженим ставленням до біженців, яке формують наші журналісти і яке, в принципі, відображає упереджену думку про мігрантів, що існує в українському суспільстві. І це проблема не лише України, адже навіть у розвинених ЗМІ, як доводять науковці і громадські діячі, сприйняття медіа людей переважно з країн «третього світу», які мають відмінні зовнішність, культуру, традиції, релігію, є маніпулятивним та расистським.

Поява українських біженців в черговий раз викрила подвійні стандарти західної журналістської школи, коли однакове явище висвітлюється в інший спосіб. Українців називають ментально близькими європейцями, наголошують на їхній освіті, культурності, схожих вірі та світогляді. Такий дискримінаційний по відношенню до інших мігрантів підхід одразу збурило громадськість по всьому світі, поставив питання про об'єктивність журналістських підходів.

Якщо говорити про українських журналістів, то їм теж потрібно було адаптуватися до висвітлення теми біженців уже на прикладі не сторонніх, а своїх людей. Уже був досвід описування теми внутрішньо переміщених осіб, але тут мова йшла про проблеми та особливості в межах української держави, це була наша проблема. Виїзд українців за кордон у мільйонній кількості повинен був якимось чином описуватися і для внутрішньої аудиторії, яка не залишала меж країни, але якій ця тема є дуже близькою через родинні обставини, історії знайомих і друзів.

Першим цікавим моментом стало називання українців біженцями у наших і закордонних ЗМІ, але за всіма нормативними документами люди, які тікають від війни, визнаються біженцями лише африканськими, латиноамериканськими документами, але не європейськими конвенціями про біженців. Тим не менш

саме цей термін одразу стали використовувати журналісти, аби описувати явище українських втікачів від бойових дій.

Проаналізувавши, як тема біженців розкривається на сайтах «BBC News Україна» та «Слово і діло», ми побачили, що вони використовують відмінні підходи до висвітлення життя українців за кордоном та їхні проблеми, хоча тематично їх повідомлення дуже схожі.

Журналісти «BBC News Україна» використовують жанр фічера, як вони самі про це пишуть. Цей жанр дозволяє занурюватися у розкриття теми або проблеми через приватну історію людини. Ми побачили, що тема біженців розкривається ними як історія переїзду: спочатку поїздка до кордону, мотивація виїзду з країни, потім ситуація по той бік кордону, як приймають європейські країни, які складнощі, наступним етапом є розповідь про облаштування українських біженців у країнах, які надали їм притулок. Кожна з цих підтем глобально поєднується з іншими темою війни та реакцією на військову агресію Росії з боку ООН, ЄС, США, Великобританії. Обов'язковим елементом кожного повідомлення є ілюстрація з життя якоїсь української родини, показ їх почуттів, реакції на бойові дії, переосмислення самого факту війни, складнощі адаптації до нових країн, мов, культури. Попри чимало проблем (мовний і культурний бар'єр, європейську бюрократію, відчуття розпачу через залишені домівки, родичів, роботу, фінансові й правові складнощі) тема українських біженців зображується журналістами «BBC News Україна» як історія з позитивним фіналом. Навіть якщо іноді серед моря позитиву з'являються теми сексуальної торгівлі через те, що чимало біженців молоді жінки і дівчата, або історії облаштування за кордоном мають критичний момент через бюрократію і небажання допомогти українцям чи зекономити, перекинути їх проблеми на плечі волонтерів і небайдужих людей, такі історії все одно показують хепі-енди, які стали можливі завдяки небайдужості місцевих громадських активістів або просто добрих людей, створюють такий оптимістичний настрій.

Журналісти сайту «Слово і діло» працюють в інформативному стилі. Їхні повідомлення зазвичай є замітки на тему біженців, які просто повідомляють про різні факти. На відміну від «BBC News Україна», другий сайт більше розповідає

про формальні характеристики теми біженців. Наприклад, чимало повідомлень присвячені статистичним даним про кількість українців, які втекли за кордон, скільки зареєструвалося як біженець. Тема перетину кордону не має особистої історії, а зосереджена на статистиці та порадах, де краще виїжджати через велику кількість втікачів. Так само, як і «BBC News Україна» «Слово і діло» багато пише про умови перебування українських біженців за кордоном, але фокус тут не на приватному житті, а на називанні конкретних урядових ініціатив, фінансових виплатах, пільгах, медичних і освітніх сервісах, доступних для наших громадян. При чому чимала кількість новин містить інформацію про сервіси й ініціативи з покращення життя біженців, що йдуть від українського уряду. Такі новини контрастують з повідомленнями про соціологічні дослідження на тему повернення українців додому та перспективи української держави за демографічної кризи ще більших масштабів. При цьому ця тема демографії на суто українському сайті розгортається з плином часу як реакція на продовження війни, на сайті «BBC News Україна» ця тема одразу витлумачується як спосіб європейським країнам залучити культурно схожих мігрантів і покращити власну демографію. Саме тому, мабуть, окремою підтемою на обох сайтах є біженці-підлітки, яких європейські держави охоче приймають навіть без батьків, що подається як необхідність спасіння дітей, благодійність.

На відміну від «BBC News Україна» «Слово і діло» показує кримінальні історії, які трапляються з українцями за кордоном, але подає їх у викривленому вигляді, коли, наприклад, історію з пограбуванням багатих українців, можна зрозуміти як натяк, що українські біженці є не такими бідними і не потребують допомоги від держави. Зовсім іншого тлумачення на цьому сайті надають темі гуманітарної допомоги: або лише як грошовій виплаті, або як незрозумілій ініціативі з роздачі безкоштовних квитків на «Євробачення». Ця саме тематика на «BBC News Україна» подається як громадська ініціативність, жертвовність, здатність приїхати за тисячі кілометрів допомагати навіть власним коштом зовсім незнайомим людям.

Унікальними для кожного сайту стали особливості висвітлення теми біженців, які ми можемо пояснити як журналістськими підходами, так і світоглядом журналістів, залежним від походження сайту. Так, наприклад, «BBC News Україна» більше уваги приділяв висвітленню облаштування українців у Великобританії, хоча не забував про Польщу, Німеччину, Чехію, Італію, Нідерланди. Описуючи те, як облаштовувалися наші громадяни в Голландії, журналісти підняли тему взаємодії українських та сирійських, африканських біженців, які жили в одному будинку. В одному із матеріалів тема біженства висвітлювалася в контексті переслідування українців НКВС під час Другої світової війни, коли після захоплення німцями українських етнічних територій останні тікали за порятунком до СРСР. В цілому такий історичний екскурс мав посилити аналогії між війною, СРСР тоді і війною, Росією сьогодні як причини страждань українців.

Сайт «Слово і діло» пише в основному про польські реалії, в яких опинилися українці, і дуже мало, на рівні протокольних заяв, про інші країни. Натомість ініціативи з привернення уваги до проблем українських біженців відомими персонами, як Чарльз III чи папа Римський, подається в інформативному стилі, без деталей, як піар акція, а не акт доброчинності.

У цілому тема українських біженців для наших журналістів і нашої аудиторії отримала абсолютно новий зміст, який розкривається в залежності від світоглядних позицій редакції, особистої залученості журналістів, орієнтації на емоційне чи інформаційне сприйняття, що потребує подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейко В. Розвиток міграційних процесів в Європі та Україна // Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія». Вип. 2 (41), 2019. 134–142. Режим доступу: <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/185419/186932>
2. Безпалова О.І. Особливості визначення прав біженців у міжнародному законодавстві // Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб : міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 20 квітня 2017 року). – Ужгород, 2017. – С. 10–19. Режим доступу: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/1149>
3. Біженці та шукачі захисту. УВКБ ООН, Агентство ООН у справах біженців. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2021/04/2021-03-UNHCR-UKRAINE-Refugee-and-Asylum-Seekers-Update_FINAL-UKR.pdf
4. Висвітлення міграції та мігрантів в українських медіа. Дослідження. Режим доступу: <https://imi.org.ua/monitorings/vysvitlennya-migratsiyi-ta-migrantiv-v-ukrayinskyh-media-doslidzhennya-i42920>
5. Горчинська О. Як писати про мігрантів // Медіалаб Онлайн. 22/11/2021. Режим доступу: <https://medialab.online/news/mihranty/>
6. Дискримінація та ксенофобія у висвітленні теми біженців у Яготині. 4 Квітня 2016. Режим доступу: <https://mediarada.org.ua/case/dyskryminatsiya-ta-ksenofobiya-u-vysvitlenni-temy-bizhentsiv-u-yahotyni/>
7. Єлагіна С. Ю., Павленко В. В. Міграційна криза Європи у медійному дискурсі: контент-аналіз американських та європейських ЗМІ // Масова комунікація у глобальному та національному вимірах. – Дніпро : ДНУ імені О. Гончара, факультет систем і засобів масової комунікації, 2019. – Вип. 12. – С. 12–18. Режим доступу: https://www.dnu.dp.ua/docs/zbirniki/fszmk/program_5ddfaabfa990f.pdf

8. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>
9. Іванов В. Історія розвитку контент-аналізу. Магістеріум. 2006. № 22. С. 41–47. Режим доступу: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b56e2f50-9393-49ec-b8c0-02617282512b/content>
10. Картахенська декларацією про біженців, прийнятою на колоквіумі з теми «Міжнародний захист біженців у Центральній Америці, Мексиці й Панамі: юридичні і гуманітарні проблеми», яка проходила в Картахені (Колумбія) з 19 по 22 листопада 1984 року. Режим доступу: https://www.unhcr.org/ru/wp-content/uploads/sites/73/2019/12/КАРТАХЕНСКАЯ_ДЕКЛАРАЦИЯ_О_БЕЖЕНЦАХ_ноябрь_1984.pdf
11. Конвенція про статус біженців (офіційний переклад). Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text
12. Конвенція 1969 року «З конкретних аспектів проблем біженців в Африці». Режим доступу: https://www.unhcr.org/ru/wp-content/uploads/sites/73/2019/08/КОНВЕНЦИЯ_1969_ГОДА_ПО_КОНКРЕТНЫМ_АСПЕКТАМ_ПРОБЛЕМ_БЕЖЕНЦЕВ_В_АФРИКЕ.pdf
13. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 року. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154?find=1&text=біженець#Text
14. Костенко Н., Іванов В. Досвід контент-аналізу. Моделі та практики: Монографія. Київ : Центр вільної преси, 2003. 141 с. Режим доступу: <https://www.aup.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/Dosvid-kontent-analizu.-Modeli-ta-praktiki.pdf>
15. Котляр О. І. Визначення поняття «біженець» у міжнародних документах // Адвокат. 2013. № 6 (153.) Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgi-irbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/adv_2013_6_7.pdf

16. Кухтик С. В. Імміграція та адвокація прав біженців і внутрішньопереміщених осіб : навчальний посібник / С. В. Кухтик, Ю. В. Деркаченко. – Харків, 2018. – 396 с. Режим доступу: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_2_copy.pdf
17. Кучмій О.П. Комунікативний вимір міграційної кризи в Європі // Журнал європейського і порівняльного права. 2020. Вип. 12(1–2). С. 84–88. Режим доступу: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pravo/article/view/4010/3658>
18. Намолюк Ч. Порівняльна характеристика міграційних загроз для країн ЄС через російський чинник українські мігранти vs сирійські біженці // Переяславський літопис. 2015. Вип. 8. С. 102–107. Режим доступу: <https://pc-journal.org/index.php/journal/article/view/149>
19. Ткаченко, О.Г. Основи журналістичнознавчих досліджень : конспект лекцій для студ. IV курсу гуманітарного факультету спец. 6.030301 "Журналістика" денної форми навчання / О.Г. Ткаченко. – Суми : СумДУ, 2008. – 96 с. Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/1305>
20. Протокол щодо статусу біженців (офіційний переклад). Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text
21. Різун В. В. Методи соціальнокомунікаційних досліджень / В. В. Різун, Т. В. Скотникова // Наукові записки Інституту журналістики. – 2013. – Т. 52. – С. 49–53. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2013_52_8
22. Рій Гр. Підходи країн Південної Європи до надання підтримки Україні після повномасштабного вторгнення армії російської федерації 24 лютого 2022 року (протягом лютого – серпня 2022) // Європейські історичні студії. – 2022. – № 22. С. 104–124. Режим доступу: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/43309>
23. Свящук А. Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності : навч.посіб. / А. Л. Свящук. Харків : Вид-во, 2018. 324 с. Режим доступу: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/phd_2_copy.pdf
24. Сидорук Т., Шуляк А., Павлюк В. Трансформації в архітектурі європейської безпеки під впливом російсько-української війни // Міжнародні

відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. Вип. 3 (14), 2022. С. 60–72. Режим доступу: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/issue/view/17/13>

25. Турецька Я. П. Історія запровадження паспорта Нансена: «попередника» проїзного документа біженця // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2017. – Вип. 30(1). – С. 53 – 55. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2017_30%281%29__16

26. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / Київ. нац. Ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин ; [редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін.]. – Київ : Знання України, 2004. — Т. 1. – 2004. – 655 с. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKR-LIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000816

27. Хилько М. Методологічні основи соціальнокомунікаційних досліджень в Україні // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. 2013. Вип. 37. С. 84–93. Режим доступу: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/journalism/article/viewFile/5052/5078>

28. Щигельська Г., Криськов А. Біженці з України: сумні рекорди. Режим доступу: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/39831/2/ICBuT-S_2022_Shchyhelska_H-Refugees_from_Ukraine_200-202.pdf

29. Щигельська Г. О., Стельмашук Ю. М. Вплив нового етапу російсько-української війни на світову економіку // International ECONOMICS and international relations. № 132. Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference «Challenges in Science of Nowadays» (November 16–18, 2022). Washington, USA С. 44–49. Режим доступу: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1609/1639>

30. Hamad Sam. «These are not « For Western media, only European lives are worthy of empathy. Режим доступу: <https://www.newarab.com/opinion/western-media-only-european-lives-are-worthy-empathy>

31. Josa Johanna, Valodskaite Gabriele. Ukraine: the risk of 'refugee fatigue'// Social Europe. 10th January 2023. Режим доступа: <https://www.socialeurope.eu/ukraine-the-risk-of-refugee-fatigue>
32. Numminen Anttoni James. More than 40 years after Edward Said's Orientalism, the British press still doesn't get it. Режим доступа: <https://www.newarab.com/opinion/40-years-after-orientalism-uk-press-still-doesnt-get-it>
33. Newman Dina. "The right kind of refugees": racism in the western media coverage of the conflict in Ukraine. Режим доступа: <https://www.media-diversity.org/the-right-kind-of-refugees-racism-in-the-western-media-coverage-of-the-conflict-in-ukraine/>
34. Raydan Rodayana. 'Uncivilised and proud': How Ukraine exposed the Western media's racial bias. Режим доступа: <https://www.newarab.com/analysis/how-ukraine-exposed-western-medias-racial-bias>
35. Talaat Nadine. Good refugee, bad refugee: Why media representation matters. Режим доступа: <https://www.newarab.com/analysis/good-refugee-bad-refugee-why-media-representation-matters>
36. Warm Welcomes, Lurking Tensions: World Vision Report. 10 August 2022. Members' publications. Режим доступа: https://www.wvi.org/sites/default/files/2022-08/Host%20tensions_final.pdf